

Τα δελφίνια στα *Άλιευτικά* του Οππιανού. Μια περίπτωση συμπεριφοριστικής περιγραφής τους(;)*

Ελένη Μ. Νικολιδάκη

*Abstract_ Eleni Nikolidaki | Dolphins in Oppian's Halieutica:
A Case of Their Behavioral Description(?)*

Dolphins in Oppian's epic poem are presented in several scenes depicting their lives as infants, mothers, mature cetaceans threatened by a variety of predators. In every case their emotions, consciousness and social culture are traced through a vocabulary borrowed from Homeric poems and tragic poetry. The aim of this article is to highlight and feature the behavior of these dolphins according to modern ethological and ecological observations.

Η ΚΑΤΑΘΕΣΗ του Οππιανού από την Ανάζαρβο της Κιλικίας, που έζησε στα τέλη του 2ου αι. μ.Χ., ενός πεντάτομου επικού ποιήματος με τον τίτλο *Άλιευτικά*¹ έχει ήδη δείξει ότι ο συγγραφέας τους σίγουρα δεν ήταν αλιείας² και ότι δεν πραγματεύθηκε θέματα οικονομικής αλιείας.³ Τόσο η αλιεία⁴ όσο και τα δικαιώματα από την ενασχόληση και την εκμετάλλευσή της, όπως οι τιμές των προϊόντων και η επάρκεια των αλιευτικών μεθόδων, κατά την αυτοκρατορική εποχή, ανήκουν στην κυριότητα και διακριτική ευχέρεια του Μάρκου Αυρηλίου,⁵ στον οποίο αφιερώνεται και το σύνολο του έργου του Οππιανού. Ο ίδιος επηρεασμένος από τη β' σοφιστική⁶ επιχείρησε να συζεύξει τη θρησκευτική με τη λαϊκή

* Μια σύντομη μορφή του παρόντος κειμένου διαβάστηκε στο 2ο Επιστημονικό Συμπόσιο Αποφοίτων «Τροφεία», με θεματική *Νέες προοπτικές στη μελέτη του Αρχαίου Ελληνικού και του Ρωμαϊκού Κόσμου*, που διοργανώθηκε από τον Τομέα Κλασικών Σπουδών, τον οποίο και ευχαριστώ για τη συμμετοχή μου, στο Ρέθυμνο 12-15 Δεκεμβρίου 2019.

¹ Τα παραθέματα από τα *Άλιευτικά* αντλούνται από την έκδοση του Fajen 1999, πρβλ. Bartley 2003, 1–5. Η μετάφραση των παραθεμάτων είναι δική μου. Για την παρακολούθηση της βιβλιογραφίας ηλεκτρονικά: <<https://sites.google.com/site/hellenisticbibliography/empire/oppiani>>.

² Σύμφωνα με τον Sahrhage (2002, 11), η γενέθλια γη του Οππιανού (*Άλιευτ.* 3. 206–208) υπήρξε η εστία της τριβής του ποιητή με την αλιευτική τέχνη. Θεωρείται, όμως, πιθανόν ότι η απουσία περιγραφής της κίνησης ενός καΐκιού ή της εκδήλωσης συμπτωμάτων ναυτίας ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι ο Οππιανός δεν είχε ταξιδέψει με ψαροκάικο (Bekker-Nielsen 2005, 94 σημ.5).

³ Bekker-Nielsen 2005, 5–8, 24. Υποστηρίζεται ότι είναι δύσκολο να ισχυριστούμε ότι ο Οππιανός περιγράφει τις αλιευτικές πρακτικές της εποχής του ή της περιοχής του.

⁴ Η αλιεία, σύμφωνα με τον Gallant (1985, 85), διαδραμάτιζε σε γενικές γραμμές συμπληρωματικό ρόλο στην οικονομία της αρχαίας κοινωνίας.

⁵ Για την ταυτότητα του αυτοκράτορα «Αντωνίνου» (*Άλιευτ.* 1,3 κ.α.) προς τον οποίο αφιερώνεται το ποίημα βλ. Mair 1928, XX–XXI και Kneebone 2020, 5.

⁶ Για το πεδίο επιρροής της β' σοφιστικής βλ. Anderson 1993.

ζωή, ανακαλύπτοντας εκ νέου την ελληνική λατρεία και την πλούσια πολιτιστική παραγωγή τόσο της ομηρικής γλώσσας⁷ και των μύθων όσο και της ησιόδειας ηθικής.⁸ Η ανάγκη, δηλαδή, να εδραιωθεί η πίστη για τη συναρμογή και την ολότητα του σύμπαντος και για την οργανική ένωση των στοιχείων που το αποτελούν οδήγησε, πιθανότατα, τον ποιητή να χρησιμοποιήσει την πραγματικότητα και τον μύθο ως βίωμα αναπαράστασης ζωής, διαμορφωμένο από τις κοινωνικές επιταγές και τις λογοτεχνικές αναζητήσεις του.

Με τη σκέψη αυτή σε όλο το ποίημα η συνύπαρξη ζώων της θάλασσας με ζώα της ξηράς, η πάλη της επιβίωσης, της αναπαραγωγής, της καταδίωξης θηραμάτων, της επιπόησης τρόπων αποφυγής της αιχμαλωσίας θέτουν όχι σπάνια τον «ορθολογισμό» των έμβιων όντων σε σύγκρουση με το θρησκευτικό και μυστικιστικό συναίσθημα, ενίοτε με το παράδοξο να κατευθύνει την πλοκή και την εικονοποιία του οππιάνειου λόγου.⁹ Ο ίδιος, εξάλλου, ο ποιητής διαπιστώνει ότι υπάρχουν θαλασσινά είδη με «έναίσιμον νόημα» (2.198), όπως συμβαίνει και στο γένος των ανθρώπων. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η αλιεία ανάγεται σε δόλια τεχνική,¹⁰ μια και οι ιχθύες μηχανεύονται πολλά τεχνάσματα (3.43). Πάμπολλες, κατ' αυτόν τον τρόπο, σκηνές από τη θάλασσα ως φυσικό τόπο με πομπή ζώων ή και ανθρώπων εντός κι εκτός της τείνουν να προσλάβουν στον υδάτινο καθρέφτη της και στην αντανάκλαστική επιφάνειά της διαστάσεις συμβολικές, με την τελετουργία εύκολα να ανιχνεύεται ως μια πιθανή ερμηνευτική ισοδυναμία.

Αν τώρα απομακρυνθούμε από μια τέτοια αναγνωστική προσέγγιση, προκύπτει το ερώτημα: πρόκειται μόνο για ποιητικά ανθρωπομορφικές σκηνές με συμβολικό-τελετουργικό υπόστρωμα και τους εμπλεκόμενους κάθε φορά φορείς να αναβιώνουν την εμπειρία ενός επανερχόμενου μοτίβου ή πρόκειται για μια προσπάθεια αποτύπωσης της συμπεριφοράς κάποιων ζώων; Στόχος αυτής της ανάγνωσης στους αφιερωμένους από τον ποιητή στίχους στα δελφίνια είναι να χαρτογραφήσουμε τη συμπεριφορά, τα πάθη και τις νοητικές διεργασίες, λαμβάνοντας υπόψη και τα πορίσματα της σύγχρονης ηθολογίας, της οικολογίας συμπεριφοράς, της νευροβιολογίας και ενδοκρινολογίας για την ύπαρξη διανοητικής ικανότητας και συναισθημάτων στα ζώα σε ποικίλες καταστάσεις. Επιπλέον να αναρωτηθούμε κατά πόσο ο Οππιανός ως μελετητής κατέγραψε στη συμπεριφορά τους δεξιότητες που συμπλησιάζουν τις αντίστοιχες ανθρώπινες, έξω από

⁷ Για τη γλώσσα του Οππιανού, βλ. Fajen 1995, καθώς και την έκδοση του ίδιου (1999).

⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη μελέτη των *Άλιευτικών* ως διδακτικού έπους, της Kneebone 2020. Μέσω της αναλογίας ως αλληγορίας επιχειρείται να δείχθει ότι κάθε θαλάσσιο είδος πρέπει να αξιολογηθεί απέναντι στα υπόλοιπα, όχι μόνο τα ανθρώπινα όντα. Έτσι η αναλογία γίνεται λογοτεχνικό και διδακτικό τέχνασμα (σ.15), αποδίδοντας στον Οππιανό και στην ποιητική των *Άλιευτικών* ένα διακριτά διδακτικό χαρακτήρα, αντίθετο από τις παραδόσεις των ηρωικών επών (σ.43).

⁹ Για το παράδοξο στην ελληνορωμαϊκή λογοτεχνία ως και τον 4ο αι. μ.Χ., βλ. Heiserman 1977, 226 σημ.4.

¹⁰ Βλ. Detienne & Vernant 1978, 45–46, όπου επίσης συσχετίζονται οι όροι *μητις* και *δόλος* με τη θήρα και την αλιεία.

κάποιο ανθρωπομορφικό-συμβολικό πλαίσιο. Με άλλα λόγια μπορούμε να διακρίνουμε στους οπτιάνειους στίχους στοιχεία κοινωνικής μάθησης των δελφινιών;

Η αναγνωστική μας προσέγγιση αποτελείται από δύο μέρη: α) τα δελφίνια στα δύο πρώτα βιβλία και β) τα δελφίνια στο πέμπτο βιβλίο των *Άλιευτικών*. Το κείμενο αυτό αφορά στο α' μέρος.

Ήδη ο Αριστοτέλης,¹¹ από τα κήτη (ἔναιμα ζῶα) που ταξινομήσε, είχε ξεχωρίσει τα δελφίνια, πράγμα που αναμφίβολα οφείλεται και στις πολλές αναφορές τους στη λογοτεχνία,¹² στην τέχνη¹³ και στα καθημερινά βιώματα των ψαράδων. Κατάφερε να αναγνωρίσει στα δελφίνια ικανότητα αντίληψης, εύρεσης της τροφής τους, αρχή ανάπτυξης, αναπαραγωγής, όχι όμως νόησης, γνώρισμα αποκλειστικά του ανθρώπου (*scala naturae*).¹⁴ Με τα γνωρίσματα της φιλομουσίας, της φιλοστοργίας, της φιλοτεκνίας, της φιλεταιρείας και της φιλανθρωπίας μνημονεύονται στην ελληνική και ρωμαϊκή λογοτεχνία, γίνονται προσφιλές εικονιστικό θέμα από τις μινωικές τοιχογραφίες¹⁵ ως τα σκουλαρίκια,¹⁶ τις ζωφόρους μνημείων¹⁷ και τα νομίσματα¹⁸ νησιωτικών πόλεων. Γι' αυτό το λόγο στα *Άλιευτικά* ο Οππιανός τούς επιφυλάσσει μια ιδιαίτερος τιμητική θέση, θεωρώντας ότι κυριαρχούν στη θάλασσα (1.643, 2.533). Πράγματι, την ηγεμονική αυτή θέση τους την οφείλουν στην ίδια τους την εικόνα: σχηματίζουν κοπάδια, καθώς ζουν συμβιωτικά τα νεογνά και οι γονείς σε δυναμικές κοινωνίες σχάσης/σύντηξης (*fission/fusion*), σύμφωνα με την ηθολογία, σε μια καθαρή ιεραρχία κατά την οποία την αρχηγία συνήθως αναλαμβάνουν τα ώριμα αρσενικά. Μέσα από μια εναργέστατη οπτικοακουστική εικόνα οικοδομεί ο Οππιανός την πρώτη τους ευφρόσυνη σκηνή (1.383–385): σε πολύβουες ακτές τα δελφίνια κάνουν την εμφάνισή τους χαρούμενα¹⁹ σε όλα τα πελάγη. Αυτήν την εμπειρική παρατήρηση στηρίζει ο ποι-

¹¹ *Περὶ τὰ ζῶα Ἱστορίαι* 8.1 588a 18–24 και 9.1 608 14–17. Γίνεται λόγος για την τρυφερότητα του δελφινιού, την υποστηρικτική του διάθεση σε νεκρά ζῶα του είδους του, για την ταχύτητα, την απόλυτη προσήλωσή του στο κυνήγι, την αναπνευστική του δεινότητα, τη συντροφικότητα, τη γονεϊκή του φροντίδα, την αναπαραγωγή, την ανατομία, στοιχεία που φαίνεται ότι γνωρίζει ο Σταγειρίτης από αναγνώσματα εγχειριδίων αλλά και από συζητήσεις με ναυτικούς. Βλ. Marcos 2012, 1–25.

¹² Ξεχωρίζει ασφαλώς το ηροδότειο ανέκδοτο με τον Αρίωνα και το δελφίνι (*Ἱστορίαι* I 23–24) που ως λογοτεχνικό, παραστασιακό και κοινωνικό φαινόμενο τοποθετείται χρονικά στο σημείο καμψής της χορείας και της μουσικής του αρχαίου κόσμου.

¹³ Περίοπτη θέση για την καλλιτεχνική της αρτιότητα έχει η σκηνή του Διονύσου με τα δελφίνια στο εσωτερικό της αττικής μελανόμορφης κύλικας του αγγειογράφου Εξηκία, π. 540/35 π.Χ. (Μόναχο, Staatliche Antikensammlungen, αρ. ευρ. 8729).

¹⁴ Ο Αριστοτέλης έδωσε μια ταξινομική κατηγοριοποίηση των ζώων, που ισχύει ως σήμερα. Βλ. Fortenbaugh 2017, 399–410. Πρβλ. Voultziadou κ.ά. 2017.

¹⁵ Koehl 1986.

¹⁶ Τα δελφίνια εμφανίζονται στην κοσμηματοτεχνία του 4ου αι. π.Χ. και των μετέπειτα ελληνιστικών χρόνων. Βλ. Δεσποίνη 1996, εικ. 80–86, 231, 235. Πρβλ. Rubinson 2020.

¹⁷ Ridgway 1970, όπου παρουσιάζεται η ανάγλυφη παράσταση μεταμόρφωσης ανθρώπου σε δελφίνι, η οποία κοσμεί τη ζωφόρο του μνημείου του Λυσικράτους (334 π.Χ.).

¹⁸ Zeuner 1963.

¹⁹ Για μια βιολογικής φύσεως προσέγγιση της συμπεριφοράς αυτής των δελφινιών, βλ. Kuczaj

ητής μυθολογικά (1.385–393). Ο ποιητής αναφέρεται στην αγάπη του Ποσειδώνα, ο οποίος αναγνωρίζοντας τη βοήθεια που του προσέφεραν τα δελφίνια στην αναζήτηση και εν τέλει επιτυχή συνεύρεσή του με την Αμφιτρίτη,²⁰ τα αντάμειψε με την αγάπη του και με μια τιμητική θέση στο βασίλειό του.

Η επόμενη αναφορά του ποιητή (1.580–583) είναι βιολογικού περιεχομένου,²¹ και σχετίζεται με τα γεννητικά όργανα των δελφινιών και την ομοιότητά τους στην περίπτωση του ζευγαρώματος με τα ανθρώπινα. Ο ποιητής παραμένοντας στο θέμα της αναπαραγωγής εν γένει των ψαριών μνημονεύει τον Εύξεινο Πόντο ως τόπο ωοτοκίας, λόγω της νηνεμίας και της κατάλληλης θερμοκρασίας του, με αποτέλεσμα να σχολιάζονται και τα λίγα και αδύναμα δελφίνια, που φιλοξενούνται σε αυτά τα νερά (1.610–611). Και σε αυτήν την πληροφορία ο ποιητής δεν έσφαλε καθώς έρευνες έχουν καταδείξει ότι σε αυτήν την περιοχή το είδος του δελφινιού που ενδημεί είναι μικρότερο από τα αντίστοιχα της Μεσογείου, με ξεχωριστό κρανίο και μικρή γονιδιακή ροή, εξαιτίας της ιστορικής απομόνωσής του.²² Βέβαια στους στίχους του ποιητή πρωταγωνιστεί το παιχνιδιάρικο δελφίνι που αφορά το κοινό δελφίνι, το *Delphinus delphis*,²³ το πιο ευρέως διανεμημένο κητώδες στον κόσμο. Μέσα από μια εικόνα παιδιάς και παιδείας εξυμνείται η φιλοτεκνία και η στοργή, θεϊκά χαρακτηριστικά που διατήρησαν τα δελφίνια από την προγενέστερη ανθρώπινη φύση τους.

Ο ποιητής προσθέτει (1.646–653) για τα νεογνά:

& Eskelinen 2014.

²⁰ 1.388–389 «φρασάμενοι...ήγγειλαν»: πρόκειται για μια μυθολογικά επενδυμένη γλωσσική επικοινωνία των δελφινιών. Για το επεισόδιο της Αμφιτρίτης και των δελφινιών, βλ. Βακχ. Διθ. XVII 97–101. Γι' αυτό τον λόγο στα αγάλματα του Ποσειδώνα συνηθίζουν να τοποθετούν κάτω από το πόδι του ή στο χέρι του ένα δελφίνι «ἐν τῇ χειρὶ ποιοῦσιν ἔχοντα τὸν δελφίνα τῆς εὐεργεσίας μεγίστην δόξαν αὐτῷ ἀπονέμοντες» (Ερατ., Κατ. 1.31).

²¹ Για μια ενδελεχή μελέτη ανατομίας των δελφινιών, βλ. Cozzi, Huggenberger & Oelschläger 2017.

²² Βλ. Viaud-Martinez κ.ά. 2008. Πρβλ. Dumitrache 2015. Τα δελφίνια αυτά έδιναν το «δελφινόλαδον», με πολύ βαριά μυρωδιά, το οποίο χρησιμοποιούσαν κυρίως για φωτισμό, αλλά και σε μικρές ποσότητες στη μαγειρική. Έφερε την ονομασία «πεζίρ» ή «πεζίριγαγουν» (λέξη αραβική με αρχική σημασία λινέλαιον) ή «ψαρόλαδον» ή απλώς «ψαράλ» (Ιωακειμίδου 2017). Σύμφωνα με το ποντιακό λεξικό: πεζίριν = δελφινέλαιο (βλ. <<http://www.greeklanguage.ru>>).

²³ Πρόκειται πράγματι για το πιο γνωστό είδος, που είναι θερμοφιλό, πολύ λεπτό και έχει μικρό μέγεθος, με μέγιστο μήκος τα 2,5 μέτρα, με ρύγχος στενό, ραβδώσεις στον ουρανόσκο, πολλά μικρά αιχμηρά δόντια (50 για τα κοινά δελφίνια της Μεσογείου) και μαύρο ραχιαίο πτερύγιο. Σχηματίζει συχνά πολυάριθμα κοπάδια, θεωρείται το πιο γρήγορο απ' όλα τα κητώδη και μπορεί να καταδυθεί πάνω από 245 μέτρα και να αναπτύξει ταχύτητα 30 χιλιομέτρων την ώρα για απεριόριστο σχεδόν χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με το Π.Δ. 66/81, στην Ελλάδα έχουν καταγραφεί τα είδη: 1. *Tursiops truncatus*, ρινοδέλφιο, Bottlenose dolphin, 2. *Delphinus delphis*, κοινό δελφίνι, Common dolphin και 3. *Orcinus orca*, όρκα, Orea ή Killer whale, και περιστασιακά τα είδη: 1. *Globicephala melas*, μαυροδέλφιο, Pilot whale, 2. *Orcinus orca*, όρκα, Orca ή Killer whale, 3. *Phocoena phocoena*, φώκαινα ή φαλιανός, Harbour porpoise και 4. *Steno bredanensis*, στενορυγχοδέλφιο, Rough-toothed dolphin.

Οἱ δ' ἦ τοι πάντες μέν, ὅσοι ναίουσι θάλασσαν
 ζωοτόκοι, φιλέουσι καὶ ἀμφιέπουσι γενέθλην,
 δελφίνων δ' οὐπω τι θεώτερον ἄλλο τέτυκται·
 ὡς ἔτεόν καὶ φῶτες ἔσαν πάρος ἠδὲ πόληας
 ναῖον ὁμοῦ μερόπεσσι, Διωνύσοιο δὲ βουλήν
 πόντον ὑπημίψαντο καὶ ἰχθύας ἀμφεβάλλοντο
 γυίοις· ἀλλ' ἄρα θυμὸς ἐναΐσιμος εἰσέτι φωτῶν
 ρύεται ἀνδρομέην ἡμὲν φρόνιν ἠδὲ καὶ ἔργα.

*Όλοι οι ζωοτόκοι οργανισμοί, όσοι ζουν στη θάλασσα,
 αγαπούν και φροντίζουν τα γεννήματά τους,
 όμως δεν έχει ακόμη πλαστεί κάτι άλλο θεϊκότερο από τα δελφίνια·
 γιατί πράγματι ήταν κάποτε άνδρες και σε πόλεις
 ζούσαν μαζί με ανθρώπους, αλλά με απόφαση του Διονύσου
 την ξηρά αντάλλαξαν και σχήμα ἰχθύος ντύθηκαν
 στα μέλη τους. Όμως ακόμη νόηση που ταιριάζει σε άνδρες
 διασώζει μέσα τους την ανθρώπινη σκέψη και τα έργα τους.*

Μοιάζουν, δηλαδή, με τους γονεῖς τους, ἔχουν υψηλό βαθμὸ ομοιογένειας, καθὼς με ἀπόφαση του Διονύσου ἀντάλλαξαν τὴν ξηρὰ με τὴ θάλασσα και τὸ σῶμα τους με τὸ γνωστὸ σε ὅλους υδροδυναμικὸ σχῆμα,²⁴ διαφυλάσσοντας ὁμως στο πνεύμα τους τὴν ἀνθρώπινη σύνεση. Αυτὸς ὁ μῦθος τῆς μεταμόρφωσης τῶν ἀνδρῶν σε δελφίνια καλλιέργησε και τὴν πίστη ὅτι ἡ «ἄγρη» δελφινιῶν εἶναι «ἀπότροπος» (5.416), δηλαδή, σκοτώνοντας ἕνα δελφίνι διαπράττει κανεῖς μῖασμα.²⁵

Οἱ ἐπόμενοι στίχοι περιέχουν μια ὄχι μόνον ἐνδιαφέρουσα και συγκλονιστικὴ ἀλλὰ πρωτίστως εὐαίσθητη εἰκόνα-παράσταση τῆς προσφοράς του θηλυκοῦ δελφινιοῦ (1.654–663):

εὔτε γὰρ ὠδίνων δίδυμον γένος ἐς φάος ἔλθη,
 αὐτίχ' ὁμοῦ τ' ἐγένοντο περὶ σφετέρην τε τεκοῦσαν 655
 νηχόμενοι σκαίρουσι καὶ ἐνδύνουσιν ὀδόντων
 εἴσω καὶ μητρῶν ὑπὸ στόμα δηθύνουσιν·
 ἠ δὲ φιλοφροσύνῃσιν ἀνίσχεται ἀμφί τε παισὶ
 στρωφᾶται γανώωσα καὶ ἔξοχα καγχαλώωσα.
 μαζὸν δ' ἀμφοτέροισι παρίσχεται, οἷον ἐκάστω, 660
 θήσασθαι γάλα λαρόν· ἐπεὶ ρά οἱ ὤπασε δαίμων
 καὶ γάλα καὶ μαζῶν ἰκέλην φύσιν οἷα γυναικῶν.
 τόφρα μὲν οὖν τοίῃσι τιθηνεῖησι μέμηλεν·

²⁴ Βλ. Όμηρ. Όδν. 7, 51–53. Αυτονόητη εἶναι στο σημεῖο τῆς μεταμόρφωσης ἡ σύνδεση τῶν δελφινιῶν με τὸν καταποντισμὸ, τὴν πῶση στη θάλασσα που ἀποτελοῦσε προσφιλὲς θέμα ἀρχαίων μυστηριακῶν τελετουργιῶν, βλ. Dona 2012, 8–9 και Beaulieu 2016a, 119–144 και 167–187.

²⁵ Πρβλ. Πλουτ., *Τῶν ἐπτὰ σοφῶν συμπόσιον* 163a «νόμος ἀδείας ἀγραφὸς ἐστὶν αὐτοῖς· θηρᾶ γὰρ οὐδεὶς οὐδε λυμαίνεται».

Πράγματι όταν μετά από ωδίνες τοκετού δίδυμη γέννα έρθει στο φως, αμέσως μαζί κολυμπούν και χοροπηδούν γύρω από τη μητέρα τους και εισέρχονται μέσα στα δόντια της, χασομερούν στο μητρικό στόμα. Και αυτή από χαρά και αγάπη ανέχεται και γύρω από τα παιδιά της στριφογυρίζει συνεχώς γεμάτη από ευτυχία γελώντας δυνατά. Προσφέρει και στα δυο το μαστό της, ένα στο καθένα χωριστά, για να θηλάσουν γάλα γευστικό· γιατί ο θεός της χάρισε και γάλα και μαστούς όμοιους στη φύση με αυτούς των γυναικών. Για τόσο χρόνο, λοιπόν, φροντίζει το μεγάλωμά τους.

Αμέσως μόλις γεννήσει το θηλυκό δελφίνι, έμπλεο χαράς και αγαλλίασης, θηλάζει το ή τα μικρά του, με γάλα όμοιο με το ανθρώπινο, παρέχοντάς τους κάθε είδους φροντίδα.²⁶ Κατ' αυτόν τον τρόπο η σχέση μητέρας/βρέφους, ιδιαίτερα σημαντική, αφού επηρεάζει όλα τα επόμενα στάδια, χρωματίζεται από ποικίλα δρώμενα λόγου, μέλους και όρχησης του νεογνού με τη μητέρα που συνιστούν όρους δραματικούς και κατ' επέκταση πολιτικούς, γι' αυτό και ο ποιητής την περιγράφει ως σκηνή αμφίδρομης βιολογικής και συναισθηματικής πλήρωσης.

Κολυμπούν, λοιπόν, αμέσως μετά τη γέννησή τους τα μικρά δελφίνια γύρω από τη μητέρα τους, χορεύουν²⁷ και περνούν χρόνο μαζί της και αυτή περιστρέφεται²⁸ γύρω τους ανταποκρινόμενη στις ανάγκες τους και καλλιεργώντας από φιλοφροσύνη κλίμα ασφάλειας και εμπιστοσύνης, μέχρι να ανδρωθούν.²⁹ Η σκηνή οικοδομείται ασφαλώς πάνω στον αγαπητικό δεσμό τους και αξιώνει ακόμη και μια χορευτική αναγνωστική προσέγγιση. Με στόχευση να παρακολουθηθεί η συναισθηματική εμπειρία που βιώνει το θηλυκό δελφίνι και το νεογνό του, ο ποιητής επιλέγει ρηματικούς τύπους που εύκολα παραπέμπουν σε οπτικοακουστικά εορταστικά-χορευτικά δρώμενα, τονίζοντας την ικανότητα της οπτικής εικόνας να αναπαράγει όψεις του φυσικού κόσμου. Τα δελφίνια πηδούν χορευτικά,³⁰ επιδίδονται, δηλαδή, σε κινήσεις ζωηρές που ποιητικά προβάλλονται με

²⁶ Βλ. Αριστ. 504b 21–26 και 566b 20–21: «τίκει... ἐν τῷ θέρει παρακολουθεῖ δὲ τὰ τέκνα πολὺν χρόνον». Πρβλ. Ατλ., *Περὶ ζ. ιδ. X 8*.

²⁷ Ιστορίες απλών ανθρώπων που κινούνται στη σφαίρα της αλήθειας και της φαντασίας ανθολογούνται από τη Slater (1994) με θέμα τον χορό των δελφινιών. Εξάλλου τα χορεύοντα δελφίνια γίνονται σύμβολο για τον χορό στη διονυσιακή λατρεία, βλ. Kowalzig 2013, ιδιαίτερα σ. 37 όπου παρατίθενται αγγεία με παραστάσεις δελφινιών. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η συσχέτισή τους με τους σατύρους, βλ. Sifakis 1967 και Csapo 2003. Για την αποθετική μετοχή «νηχόμενοι», βλ. η 276, ξ 372.

²⁸ Για τις περιστροφικές κινήσεις τους βλ. Kuczaj & Eskelinen 2014, 113. Για τις «παιχνιδιάρικες» και μη φιγούρες των δελφινιών, βλ. Janik 2015. Το παιχνίδι αποτελεί μέσο μάθησης και διδασχής, αλλά και φυσικής άσκησης και ενδυνάμωσης, παρατήρησης και συμμετοχής όλων των ηλικιών, με τα νεαρά άτομα να επιδίδονται με περισσότερο ενθουσιασμό, ιδιαίτερα σε κινητικό χαρακτήρα (locomotor play) δραστηριότητες.

²⁹ Σύγχρονες μελέτες έχουν δείξει ότι τα δελφίνια έχουν υψηλά εγκεφαλικά επίπεδα, μεγάλη νεανική (Herman 2002β, 278–283), αναπτυξιακή περίοδο, κατά την οποία καλλιεργούν τις δυνατότητές τους και επιδεικνύουν ευέλικτες συνειδησιακές ικανότητες (Harley 2013).

³⁰ Για τον ρημ. τύπο «σκαίρω» βλ. την ομηρική παρομοίωση όπου μοσχαράκια χοροπηδούν

την αλλαγή στους χρόνους των ρημάτων: (655: «ἐγένοντο»/ 656: «σκαίρουσι»). Βεβαίως, ο χορός ως στοιχείο δραματικής σύνθεσης λειτουργεί ενισχυτικά στον σχηματισμό της ομάδας, καθοριστικής για την καλλιέργεια κοινωνικών σχέσεων και εκδηλώσεων στα δελφίνια. Τα μικρά εισχωρούν³¹ στα δόντια³² του θηλυκού και παραμένουν για πολύ στο μητρικό στόμα, δημιουργώντας έτσι τις συνθήκες διάδρασης των νεογνών με τη μητέρα τους. Είναι τώρα η σειρά του άλλου μέλους, δηλαδή, της μητέρας, ρυθμικά συντονισμένης, να ανταποκριθεί συναισθηματικά, κινησιολογικά και καθοδηγητικά στα παιγνιώδη ερεθίσματα. Με φιλόφρονη διάθεση ανταποδίδει, ανέχεται την ευχάριστη παιδική χορευτική «πάρσταση» και στρέφεται γύρω γύρω³³ πλημμυρισμένη από χαρά και αγαλλίαση. Η πρόταξη του «στρωφᾶται» (659) επαναφέρει το αναγνωστικό κοινό στο οπτικό μέσο, παράλληλα με την αίσθηση της απόλυτης ψυχικής πληρότητας, της ανταποδοτικής αγάπης στην εορταστική αυτή περίπτωση: η ίδια κινείται, με ορχηστικό τρόπο, ως ο μοναδικός αποδέκτης της χορικής τελετής. Παράλληλα με το οπτικό θέαμα, το ηχητικό αποτέλεσμα επιτείνεται με τη διπλή χρήση ομοιοκατάληκτης μετοχής (-όωσα), συνώνυμων ρηματικών τύπων (γανώω – καγχαλώω), που συνιστούν ισχυρή μαρτυρία του φιλότεκνου χαρακτήρα των δελφινιών.

Πρόκειται, πάντως, για βεβαιωμένες εργαστηριακά συμπεριφορές που επικεντρώνονται στη βλεμματική παρακολούθηση,³⁴ την αφή, τη γεύση και την ανάπτυξη του βιοχημισμού, που θεωρείται ο κυριότερος μηχανισμός αντίληψης του περιβάλλοντος για τα δελφίνια, ενώ εικάζεται η ύπαρξη μαγνητικής αντίληψης, της μαγνητικής αισθητηριακής, δηλαδή, χρήσης για πλοήγηση.³⁵ Έχει αποδειχθεί επίσης από σύγχρονες μελέτες ότι μαθαίνουν στα πρώτα τους χρόνια σφυρίγματα³⁶ – μοναδικά για το κάθε δελφίνι – για να καλούν το ένα το άλλο, δηλώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη δυνατότητα μακρόχρονης και σταθερής κοι-

---

γύρω από τις μητέρες τους, μόλις αυτές επιστρέφουν από τους αγρούς στον στάβλο, περικυκλώνοντάς τις (κ 410–415). Ασφαλώς το ρήμα (Σ 572) δεν θα μπορούσε να λείπει από την ομηρική περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα στη σκηνή του χορού κατά τον τρύγο (Σ 590–605). Για τον «σκάρο» ως ένα ορχηστρικό, κυρίως ηπειρωτικό, κομμάτι με περίπλοκα αυτοσχεδιαστικά περάσματα, που παίζεται με κλαρίνο και βιολί, βλ. <<https://vmrebetiko.gr/item/?id=4490>>.

³¹ Η επιλογή του ρήματος «ἐνδύνω» με την έννοια της ένδυσης παραπέμπει σε στολές (πρβλ. Β 42, Ευρ. Βάκχ. 853 κ.εξ.) αλλά και σε όπλα (Ηροδ. 7.218 κ.εξ.), ενώ με την έννοια της κατεύθυνσης αποτυπώνει ρεαλιστικά τις πρώτες αντιδράσεις των νεογέννητων δελφινιών.

³² Πρόσφατες μελέτες ηχοεντοπισμού και ακουστικών πειραμάτων θεωρούν τα δόντια της κάτω σιαγόνας ως πιθανούς υποδοχείς ήχων, βλ. Graf κ.ά. 2008. Για μια αναλυτική περιγραφή των δοντιών του δελφινιού βλ. Leatherwood & Reeves 1990, 38 κ.εξ.

³³ Το ρήμα «στρωφᾶται» σε απάντηση του «σκαίρουσι» δύναται να συνθέτει το πλαίσιο μιας θαλάσσιας χορικής παράστασης, που υπακούει στους φυσικούς νόμους.

³⁴ Το βλέμμα είναι πάντα ένα ισχυρό εκηβόλο όργανο, ακόμη και όπλο. Βλ. Blois-Heulin κ.ά. 2012, με την ενδιαφέρουσα πειραματική παρατήρηση ότι τα δελφίνια χρησιμοποιούν το αριστερό μάτι τους για τα οικεία προς αυτά αντικείμενα και το δεξιό για τα άγνωστά τους.

³⁵ Μελέτες πιθανής μαγνητικής αντίληψης βλ. στους Kremers κ.ά. 2014.

³⁶ Σε έρευνα έχει παρατηρηθεί ότι την περίοδο του θηλασμού τα δελφίνια σφυρίζουν πιο συχνά, βλ. Acevedo-Gutiérrez & Stienessen 2004 και Lilly 1962.

νωνικής αναγνωρισιμότητας.³⁷ Κατά μία άλλη έννοια και η ίδια η μουσική πηγάζει από τα βάθη του ασυνείδητου, η «εικόνα» του οποίου είναι η ίδια η θάλασσα. Για άλλη μια φορά ο μύθος του Αρίωνα συνδέει τη μουσική³⁸ ως παιδευτική μάθηση με τα ούτως ή άλλως «φίλαυλα» (Ευρ. Ήλ. 435) δελφίνια και το δημιουργικό τους παιχνίδι. Η εκπαίδευση αναζήτησης της τροφής τους, και κατά τον ποιητή αλλά και κατά την ίδια την πραγματικότητα, αποτελεί καθήκον του θηλυκού δελφινιού, ενώ η γονεϊκή επιμέλεια είναι δυναμικά παρούσα κυρίως μέσα στην αγέλη δελφινιών. Αναφέρει ο ποιητής (1.664–685):

ἀλλ' ὅτε κουρίζωσιν ἐὸν σθένος, αὐτίκα τοῖσι
 μήτηρ ἡγήτειρα κατέρχεται εἰς ὁδὸν ἄγρησ
 ἰεμένοις θήρην τε διδάσκειται ἰχθυόεσσαν, 665
 οὐδὲ πάρος τεκέων ἐκάς ἴσταται οὐδ' ἀπολείπει,
 πρὶν γ' ὅταν ἠβήσωσι τελεσφόρα γυῖα καὶ ἀλκὴν,
 ἀλλ' αἰεὶ ρυτῆρες ἐπίσκοποι ἐγγυὺς ἔπονται.
 οἶον δὴ τότε θαῦμα μετὰ φρεσὶ θηήσαιο 670
 τερπωλῆν τ' ἐρόεσσαν, ὅτε πλώων ἐσίδηαι
 αὔρη ἐν εὐκραεῖ δεδοκημένος ἢ γαλήνη
 δελφίνων ἀγέλας εὐειδέας, ἴμερον ἄλμης·
 οἱ μὲν γὰρ προπάροιθεν ἀολλέες ἤτε κοῦροι
 ἠΐθεοι στείχουσι, νέον γένος, ὥστε χοροῖο 675
 κύκλον ἀμειβόμενοι πολυειδέα ποικιλοδίνην·
 τοὶ δ' ὀπιθεν μεγάλοι τε καὶ ἔξοχοι οὐδ' ἀπάτερθεν
 ἔρχονται τεκέων, φρουρὸς στρατός, ὥσθ' ἀπαλοῖσι
 φερβομένοις ἔσπονται ἐν εἴαρι ποιμένες ἀμνοῖς.
 ὡς δ' ὅτε μουσοπόλων ἔργων ἄπο παῖδες ἴωσιν 680
 ἀθρόοι, οἱ δ' ἄρ' ὀπισθεν ἐπίσκοποι ἐγγυὺς ἔπονται
 αἰδοῦς τε πραπίδων τε νόου τ' ἐπιτιμητῆρες
 πρεσβύτεροι· γῆρας γὰρ ἐναίσιμον ἄνδρα τίθουσιν·
 ὡς ἄρα καὶ δελφίνες ἐοῖς παιδεοσι τοκῆς
 ἔσπονται, μὴ τί σφιν ἀνάρσιον ἀντιβολήσῃ. 685

*Αλλά όταν ανδρώνονται, αμέσως για χάρη τους
 η μητέρα οδηγεί στο δρόμο του κυνηγιού
 τα πρόθυμα δελφίνια και τους διδάσκει να θηρεύουν ψάρια,
 ούτε μακριά από τα παιδιά της στέκεται ούτε τα εγκαταλείπει,
 μέχρι να φθάσουν στην ακμή της ηλικίας τους στα μέλη και στη δύναμη,
 αλλά πάντα ακολουθούν κοντά ως φρουροί κηδεμόνες.
 Τέτοιο θαύμα στην ψυχή σου θα νιώσεις
 και ευχάριστη ηδονή, όταν σε ταξίδι δεις
 με εύκρατο αέρα περιμένοντας και γαλήνια θάλασσα
 δελφινιών αγέλες όμορφες, τον έρωτα της θάλασσας·*

³⁷ Σύμφωνα με τον P. L. Tyack (2000), τα δελφίνια μιμούνται ανθρωποειδείς ήχους (manmade) και παράγουν σφυρίγματα αναγνωριστικά. Επιπλέον, κατά τον Bruck (2013), η δυνατότητα κοινωνικής αναγνωρισιμότητας τεκμηριώθηκε μετά από πειράματα απομνημόνευσης σφυριγμάτων.

³⁸ Για τη μουσική και τα δελφίνια βλ. Mâche 1992 και Beaulieu 2016α,β.

όλοι μαζί μπροστά όπως τα αγόρια
 τα νεαρά προχωρούν, η νέα γενιά, σαν σε χορό
 κυκλικό περνώντας με πολλά είδη και ποικίλες δίνες·
 πίσω τους τα μεγάλα και έξοχα δελφίνια και όχι μακριά
 από τα παιδιά τους, ένας φρουρός στρατός, όπως τα τρυφερά
 αρνιά ακολουθούν την άνοιξη οι βοσκοί, για να βοσκήσουν.
 Όπως όταν από τα έργα των Μουσών παιδιά αποχωρούν
 όλα μαζί, ενώ από πίσω τους ως κηδεμόνες κοντά τα ακολουθούν
 οι πρεσβύτεροι και τιμηροί της αιδούς και της ψυχής και του νου τους.
 Γιατί τα γεράματα κάνουν τον άνδρα να προαισθάνεται·
 έτσι τα δελφίνια γονείς τα παιδιά τους
 ακολουθούν, μήπως κάτι σε αυτά εχθρικό τα συναντήσει.

Μόλις, επομένως, ενηλικιωθούν τα νεαρά δελφίνια, ο ρόλος του θηλυκού γίνεται καθοδηγητικός και παιδαγωγικός μέσα από την ιχθυόλο τέχνη, τη διδαχή της άγρας θηραμάτων, αλλά και προστατευτικός αφού το θηλυκό δελφίνι υπηρετεί ως φύλακας και σωτήρας τους. Οι σχηματισμοί τους κατά τον ποιητή γεννούν ευχαρίστηση βαθιά στον ταξιδιώτη που τα παρατηρεί: προηγείται η νέα γενιά σε σύνθεση μουσικοχορευτική και ακολουθούν οι πρεσβύτεροι, ένας στρατός φρουρός και άυπνος. Οι δύο παρομοιώσεις³⁹ που επιστρατεύονται από τον χώρο της μουσικής με νέους που επιδίδονται σε περίτεχνα χορευτικά βήματα ή που έχουν ολοκληρώσει τη μουσική μαθητεία τους, ενισχύουν την πρόθεση του ποιητή να παραλληλίσει μια σκηνή οικεία στην πολιτική κοινωνία των ανθρώπων⁴⁰ με μια αντίστοιχη που συγκινεί για τη ρυθμική και κινησιολογική ομορφιά της από την κοινότητα των δελφινιών. Εξάλλου οι ουσιαστικοί δεσμοί ανάμεσα στο τραγούδι και τον χορό είναι ο ρυθμός και η κίνηση, τόσο μελετημένοι («μέμηλεν» 1.663) από τη μητέρα στα παιδιά της, που αποκαλύπτουν αυτή την, κατά τον Πλάτωνα, εξευγενισμένη μορφή ηθικής συμπεριφοράς (Νόμοι 673a, 803e). Θα τολμούσαμε να εκλάβουμε αυτές τις μουσοφιλείς σκηνές ως ένα είδος «μεταθεατρικότητας» που ασφαλώς θα πρέπει να αξιοποιηθεί ως μεθοδολογικό κριτήριο για τη βαθύτερη ανάδειξη της κοινωνικής ευαισθησίας των δελφινιών. Πράγματι συχνά παρατηρείται στις θάλασσες αυτή η «οππιάνεια» πομπή των δελφινιών, μια καθ' όλα συναρπαστική ρυθμική αναπή-

³⁹ Για τις πολλές παρομοιώσεις και τον εσωτερικό τους ρόλο μέσα στο οππιάνειο έπος, βλ. το κεφ. 7 αλλά κυρίως τα δύο επόμενα της πρόσφατης μονογραφίας της Kneebone (2020), όπου σχολιάζεται αφενός η συχνότατη χρήση τους λόγω της προφανούς οικειότητας του ποιητή με το ομηρικό πρότυπο και των συγχρόνων του κριτικών για αυτήν την πρακτική, αφετέρου η ομοιότητα ανθρώπων και ζώων παράλληλα με την ηθική διάστασή της. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, ο Οππιανός προχωρά πέρα από το ομηρικό πρότυπο, «θαμπώνοντας» τα όρια ανάμεσα σε ανθρώπινα και μη ανθρώπινα ζώα, σε ηθική και ερωτική σφαίρα. Η ίδια επιχειρεί να ενθέσει αυτή την πρόθεση του ποιητή στα σύγχρονά του πολιτιστικά συμφραστικά πλαίσια, όπου παρατηρείται ευρύτητα το στοιχείο της ελληνικής γοητείας για τη σχέση αυτή.

⁴⁰ Για μια γενική θεώρηση της μουσικής ως λατρευτικού δρώμενου και των χορικών παραστάσεων ως μουσικών θεαμάτων, συνδεδεμένων με τον θρησκευτικό και κοινωνικό βίο, βλ. Lonsdale 1993 και Αθανασάκη 2009. Εξάλλου, ο διθύραμβος ως κύκλιος χορός είναι σύμβολο κοινωνικής συνοχής και ενσωμάτωσης.

δησή τους έξω από το νερό με μεγάλη ταχύτητα, κυρίως για αναζήτηση τροφής,⁴¹ με τα νεαρά να προπορεύονται και τα μεγαλύτερα να τα περιφρουρούν. Αυτή η συμπεριφορά κοινωνικής μάθησης βασίζεται αφενός στη φυσική ευαισθησία των δελφινιών σε συναισθηματικές καταστάσεις και στο αίσθημα κοινωνικής επίγνωσης και ανταπόκρισης σε κοινωνικές σχέσεις, όπως παρατηρήθηκε στο Kewalo Basin Marin Mammal Laboratory⁴² στη Χαβάη, σε μια μελέτη περισσότερο βασισμένη στη συμπεριφορά παρά στη δομή του εγκεφάλου των δελφινιών. Τα δελφίνια όντως αριστεύουν «φιλότητι παίδων» (1.732), στην εκδήλωση, έμπρακτη και πολύχρονη, της γονεϊκής αγάπης τους.

Στην κινητική χάρη, στην ταχύτητα κατά τις καταδύσεις και αναδύσεις, στη θηρευτική δεινότητα και στην αρχοντική⁴³ (2.534: «ἔξοχον ἠγορέη») και ηγετική⁴⁴ (2.533: «δελφίνες...μέγα κοιρανέουσιν») εμφάνιση των δελφινιών επανέρχεται ο Οππιανός στο 2ο βιβλίο των *Αλιευτικῶν* (2.533–552), κατακυρώνοντας και σε αυτά την ίδια ηγετική θέση που έχουν στον ουρανό οι αετοί και στην ξηρά τα λιοντάρια και τα φίδια:

Δελφῖνες δ' ἀγέλησιν ἄλως μέγα κοιρανέουσιν,
 ἔξοχον ἠγορέη τε καὶ ἀγλαίῃ κομόωντες
 ῥίπη τ' ὠκυάλω· διὰ γὰρ βέλος ὥστε θάλασσα
 535 ἵπτανται· φλογόεν δὲ σέλας πέμπουσιν ὀπωπαῖς
 ὀξύτατον· καὶ πού τιν' ὑποπτήσονται χαράδραι
 καὶ τιν' ὑπὸ ψαμάθοις εἰλυμένον ἔδρακον ἰχθύν.
 ὄσσον γὰρ κούφοισι μετ' οἰωνοῖσιν ἄνακτες
 540 αἰετοὶ ἢ θήρῃσιν μετ' ὠμηστῆσι λέοντες,
 ὄσσον ἀριστεύουσιν ἐν ἔρπυστήρσι δράκοντες,
 τόσσον καὶ δελφῖνες ἐν ἰχθύσιν ἠγεμονῆες.
 τοῖς δ' οὔτ' ἔρχομένοις πελάσαι σχεδὸν οὔτε τις ἄντην
 ὄσσε βαλεῖν τέτληκεν, ὑποπτώσσοσσι δ' ἄνακτος
 545 τηλόθεν ἄλματα δεινὰ καὶ ἄσθματα φυσιώωντος.
 οἱ δ' ὀπὸτ' ἰθύσσωσι λιλαιόμενοι μετὰ φορβήν,
 πάντ' ἄμυδις κλονέουσιν ἀθέσφατα πῶεα λίμνης,
 παμφύγδην ἐλόωντες· ἐνέπλησαν δὲ φόβοιο
 πάντα πόρον· σκιεροὶ δὲ μυχοὶ χθαμαλαὶ τε χαράδραι

⁴¹ Αυτός είναι ο πιο γρήγορος τρόπος ταξιδιού τους, επειδή υπάρχει λιγότερη αντίσταση στον αέρα από ό,τι στο νερό. Τέτοιο θέαμα βιντεοσκοπήθηκε από το Captain Dave's Dana Point Dolphin & Whale Watching Safari στις 13/08/2020.

⁴² Πρόκειται για εργαστηριακό-ερευνητικό χώρο, όπου πραγματοποιήθηκε μελέτη για την ευφύια των δελφινιών (βλ. Herman 2006), που έδειξε ότι επιδεικνύουν μια νόηση προσαρμοστική και λειτουργική σε διάφορα περιβάλλοντα, καθώς διαθέτουν μνήμη και ικανότητα να αναγνωρίζουν σχήματα με βάση τις ηχητικές μορφές τους, να προσαρμόζουν, δηλαδή, το ηχοσκόπιό τους στις πιο ποικίλες καταστάσεις (Hatherly & Nicholls 1990).

⁴³ Για τη σημασία του ουσιαστικού «ἠγορέη» (2.534) και ως «ανδρική» ομορφιά, που μπορεί να αποδοθεί στο συγκεκριμένο στίχο στα δελφίνια, βλ. «ἠγορέην ἔρατεινήν» *Ἰλ.* Ζ 156.

⁴⁴ Για τη σημασία του «κοιρανῶ» και σε χωρία σχετικά με τον χορό ως: οργανῶνω, οδηγῶ, ετοιμάζω, βλ. Πίνδ. *Ο.* 14.9.

στείνονται λιμένες τε καὶ ἠϊόνων ἐπιωγαὶ 550
 πάντοθεν εἰλομένων· ὁ δὲ δαίνυται ὄν κ' ἔθελῃσι,
 κρινάμενος τὸν ἄριστον ἀπειρεσίων παρεόντων.

Τα δελφίνια στις αγέλες της θάλασσας είναι κατεξοχήν ηγεμόνες, υπερήφανα πολύ και για τον ανδρισμό και για την ομορφιά τους και για τη γρήγορη ταχύτητά τους· γιατί σαν βέλος στη θάλασσα ίπτανται· φλογερή λάμψη στέλνουν με τα μάτια τους οξύτατη· και οπουδήποτε κάθε ψάρι ζαρωμένο από φόβο σε χαράδρες και κάθε κρυμμένο διακρίνουν κάτω στην άμμο της θάλασσας· γιατί όσο ανάμεσα στα ευκίνητα πουλιά κυριαρχούν οι αετοί ή στα άγρια θηρία τα λιοντάρια, όσο ξεχωρίζουν στα ερπετά τα τεράστια φίδια, τόσο και τα δελφίνια είναι αρχηγοί στα ψάρια. Αυτά μάλιστα όταν ταξιδεύουν κανέναν να τα πλησιάσει πολύ κοντά δεν τολμά ούτε να ρίξει τα μάτια του, αλλά ζαρώνουν στου βασιλιά από μακριά τα φοβερά τα άλματα και τις ισχυρές πνοές που ξεφυσά. Όταν πάλι ορμούν μπροστά αναζητώντας με πάθος να βρουν τροφή, όλα μαζί κλονίζονται άφθονα κοπάδια ψαριών καθώς τρέπονται σε καθολική φυγή· γεμίζουν με φόβο κάθε θαλάσσιο πέρασμα· σκιερά κοιλώματα και χαμηλές χαράδρες αναστενάζουν και λιμάνια και καταφύγια σε όχθες από τα στριμωγμένα ψάρια· και το δελφίνι καταβροχθίζει, όποιο θέλει, επιλέγοντας το καλύτερο από όσα αναρίθμητα είναι μπροστά του.

Ο ποιητής μεταφέρει τον θαυμασμό που όλος ο θαλασσόκοσμος τρέφει για τα δελφίνια, ο οποίος αφορμάται κυρίως από την ανιχνευτική τους ικανότητα να εντοπίζουν το θήραμά τους. Σήμερα δίπλα στις αισθήσεις της όρασης, της ακοής, της αφής και της γεύσης – δεν έχουν καλή όσφρηση – έχει αποδειχθεί μέσω ηλεκτροφυσιολογικών μεθόδων και μεθόδων συμπεριφοράς ότι διαθέτουν ικανότητα ηχοεντοπισμού, ώστε να διακρίνουν αντικείμενα και τις διαφορές τους από απόσταση. Ίσως γι' αυτό ο Οππιανός καταθέτει σε ένα στίχο (2.536) σωρευτικά τρεις οπτικές λέξεις: «φλογόεν...σέλας...ὄπωπαῖς» στην εναργέστατη αυτή σκηνή, για να προεξαγγείλουν το διττό σημασιολογικά ρήμα «ἔδρακον» (2.538), που χρησιμοποιείται ήδη στα ομηρικά έπη με το νόημα και της όρασης και της αντίληψης.⁴⁵ Μόλις, λοιπόν, ένα ψάρι ζαρώσει σε σχισμή ή τυλιχθεί κάτω από την άμμο, αμέσως τα δελφίνια το βλέπουν («ἔδρακον»)· πρόκειται για επιτυχή περιγραφή και μαρτυρία της δυνατής όρασης αλλά κυρίως της αναγνωριστικής και αντιληπτικής λειτουργίας τους – πράγματι τα δελφίνια «βλέπουν»⁴⁶ το ίδιο καλά μέσα και έξω από το νερό. Εκμεταλλευόμενα τη μεγάλη ευκολία με την οποία μεταδίδονται τα ηχητικά κύματα στο νερό συλλαμβάνουν, αναγνωρίζουν και επιτίθενται στη

⁴⁵ Βλ. λόγου χάρι, *Ιλ.* P 675, *Ὀδ.* K 197, *Αισχ.* *Ἐπτά ἐπὶ Θήβας* 103.

⁴⁶ Τα πείδια της όρασης των δυο ματιών τους αλληλοκαλύπτονται σε μεγάλο βαθμό με κατεύθυνση προς τα μπροστά και προς τα κάτω, επιτρέποντας τη στερεοσκοπική όρασή τους.

λεία τους. Η παρουσία τους, τα δεινά άλματά τους όσο και τα ηχηρά φουσημάτα τους ταχύτατα αναγκάζουν άφθονα κοπάδια ψαριών να τραπούν σε φυγή, τα οποία εξωθούνται σε χαμηλά φαράγγια και παράκτιους όρμους.⁴⁷ Μάλιστα στο 5ο βιβλίο των *Άλιευτικών* (5.425–447) ο ποιητής συμπληρώνει τη σκηνή, προσθέτοντας τη γνωστή και από τον Πλίνιο (ΙΧ 20 κ.εξ.), που ζει έναν αιώνα πριν, εικόνα των ψαράδων να «συνεργάζονται» με τα δελφίνια, ώστε τη στιγμή της συγκέντρωσης των ψαριών σε χώρο περικλειστο να εφορμούν συγχρόνως δελφίνια και ψαράδες. Βέβαια, αρχικά πιστευόταν ότι επρόκειτο για προϊόν μυθοπλασίας ή παραδοξογραφίας: κοπάδια ψαριών να ορμούν όλα μαζί,⁴⁸ οι ψαράδες να καλούν τα δελφίνια με το όνομα «Σίμωνα! Σίμωνα!», τα δελφίνια να ανταποκρίνονται και να εμποδίζουν το πέρασμα προς τα βαθιά νερά, οι ψαράδες να κυκλώνουν τα ψάρια (λιθρίνια, λέει ο Πλίνιος, ιχθύες, λέει ο Οππιανός) με τα δίχτυα τους που τα κρατούν με διχαλωτά ξύλα, ώσπου οι δύο εταίροι να μοιράζονται την επικαρπία της κοινής προσπάθειάς τους. Εντούτοις φαίνεται ότι και στην εποχή μας εξακολουθούν να θεωρούν τα δελφίνια έμπιστους συνεργούς στο ψάρεμα κεφάλων, όπως κατέγραψε η ερευνητική ομάδα του Κουστώ και του Ντιολέ στα 1975 στη Μαυριτανία, αποκαθιστώντας την αλήθεια αυτής της πληροφορίας. Μαρτυρείται και αντιστρόφως η παροχή βοήθειας: δελφίνια παγιδευμένα σε δίχτυα πλησιάζουν ανθρώπους για να τα σώσουν.⁴⁹

Όμως οι σίχοι αυτοί του Οππιανού που υμνούν τη θηρευτική/πολεμική ικανότητα των δελφινιών⁵⁰ συγχρόνως αποτελούν το κύκνειο άσμα τους πριν από το δραματικό τέλος τους στη συνάντησή τους με τις αμίες, ένα είδος τόνου, κοινώς παλαμίδες. Γίνονται κατά κάποιο τρόπο, δηλαδή, τα δελφίνια οι αυτάγγελιοι του εαυτού τους, μέσα από αυτές τις αλληπάλληλες φυσικές και για αυτόν ακριβώς το λόγο δραματικές ανατροπές. Εξάλλου, νομοτελειακά κάθε θηρευτής μετατρέπεται και σε θήραμα. Ακριβώς μετά από τη νικηφόρο επέλαση των δελφινιών στον οππιάνειο θαλασσόκοσμο, ακολουθεί ένα εγκωμιαστικό χωρίο της αξιοπρεπούς πάλης του δελφινιού που απομακρύνθηκε από την κοινότητά του και έγινε βορά

⁴⁷ Βλ. Ίλ. Φ 22–24: «ὡς δ' ὑπὸ δελφίνου μεγακίτεος ἰχθύες ἄλλοι/ φεύγοντες πιμπλάσι μυχοὺς λιμένος εὐόρμου/ δειδιότες· μάλα γάρ τε κατεσθίει ὄν κε λάβησιν». Ο Αιλιανός στο *Περὶ ζῴων ἰδιότητος* (XVI 18) αναφέρει δύο είδη δελφινιών: «τὸ μὲν ἄγριον καὶ κάρχαρον καὶ ἀφειδέστατον ἔς τοὺς ἀλίεας καὶ σφόδρα ἄνοικτον, τὸ δὲ πρᾶον τε καὶ τιθασὸν φύσει».

⁴⁸ *Nat. Hist.* 9.8. Ο Πλίνιος πιστεύει ότι καμιά φορά είναι καλύτερα από τους ανθρώπους και ότι οι άνθρωποι μαθαίνουν από τα ζώα πώς να ζουν και να συμπεριφέρονται μεταξύ τους. Βλ. Darab 2020.

⁴⁹ Βλ. Safina 2015, 369–379. Ασφαλώς τόσο αρχαίες όσο και σύγχρονες πηγές παραθέτουν επεισόδια διάσωσης ανθρώπων από δελφίνια, με αυτό του Αρίωνα να αποτελεί το πιο γνωστό και πολυσυζητημένο. Και ως θέμα αγιογραφικής αφήγησης εντάσσεται ομαλά σε χριστιανικά κείμενα, όπως, λόγου χάρη, στον Βίο του Αγίου Λουκιανού, το λείψανο του οποίου σώθηκε και μεταφέρθηκε στην ξηρά από ένα δελφίνι (Migne 1864, 413). Για τα αρχαία περιστατικά, βλ. Bowra 1963, 131–132, όπου καταγράφονται και σχολιάζονται αδρομερώς ανέκδοτα με δελφίνια που διασώζουν ανθρώπους. Για σύγχρονες ιστορίες, βλ. de Waal 2009, 127–129 και Frohoff 2013.

⁵⁰ Σε κάθε περίπτωση η πολεμική ικανότητα σε συνδυασμό με την ήδη αναφερθείσα χορευτική ιδιότητα των δελφινιών συνθέτουν στοιχεία, και με όρους ανθρωπολογικούς, μιας πολιτικής κοινωνίας.

πριονόδοντων αμίων. Πράγματι τα ψάρια αυτά⁵¹ διαθέτουν δόντια μικρά, πυκνά και αιχμηρά, που τους εμψυσούν «μέγα θάρσος» (2.558) και δεν δειλιάζουν ακόμη και μπροστά στο δελφίνι, όταν, κατά τον ποιητή, το συναντήσουν μόνο του. Ο ποιητής με σεβασμό παρακολουθεί (2.553–627):

Ἄλλ' ἔμπης καὶ τοῖσιν ἀνάρσιοι ἀντιφέρονται
 ἰχθύες, οὓς ἀμίας κικλήσκομεν· οὐδ' ἀλέγουσι
 δελφίνων, μούνα δὲ κατ' ἀντία δηριόωνται. 555
 ταῖς μὲν ἀφανρότερον θύννων δέμας, ἀμφὶ δὲ σάρκες
 ἀβληχραὶ, θαμέες δὲ διὰ στόμα λάβρον ὀδόντες
 ὀξέα πεφρίκασι· τὸ καὶ μέγα θάρσος ἔχουσιν,
 οὐδὲ καταπτώσουσιν ὑπέρβιον ἠγητῆρα.
 εὔτε γὰρ ἀθρήσωσιν ἀπόσσυτον οἶον ἀπ' ἄλλων 560
 δελφίνων ἀγέλης, αἱ δ' ἀθρόαι ἄλλοθεν ἄλλαι,
 ἠύθ' ὑπ' ἀγγελίης στρατὸς ἄσπετος, εἰς ἓν' ἰοῦσαι
 στέλλονται ποτὶ μῶλον ἀθαμβέες, ὥστ' ἐπὶ πύργον
 δυσμενέων θύνοντες ἀρήιοι ἀσπιστῆρες.
 δελφὶς δ' ἠϋγένειος ὑπαντιόωντος ὀμίλου 565
 πρῶτα μὲν οὐκ ἀλέγει, μετὰ δ' ἔσσυται, ἄλλοτε ἄλλη
 ἀρπάγδην ἐρύων, μενοεικέα δαῖτα κιχῆσας.
 ἀλλ' ὅτε μιν πολέμοιο περιστέψωσι φάλαγγες
 πάντοθεν, ἀμφὶ δὲ μιν στίφος μέγα κυκλώσωνται,
 δὴ τότε οἱ καὶ μόχθος ὑπὸ φρένα δύεται ἤδη· 570
 ἔγνω δ' αἰπὺν ὄλεθρον ἀπειρεσίοις ἔνι μῦνος
 ἔρχθεις δυσμενέεσσι· πόνος δ' ἀναφαίνεται ἀλκῆς.
 αἱ μὲν γὰρ λυσσηδὸν ἀολλέες ἀμφιχυθεῖσαι
 δελφίνος μελέεσσι βίην ἐνέρεισαν ὀδόντων·
 πάντη δὲ πρίουσι καὶ ἄτροποι ἐμπεφύασι, 575
 πολλαὶ μὲν κεφαλῆς δεδραγμέναι, αἱ δὲ γενείων
 γλαυκῶν, αἱ δ' αὐτῆσιν ἐνὶ πτερύγεσσι ἔχονται,
 πολλαὶ δ' ἐν λαγόνεσσι γένυν πῆξαντο δαφοινῆν,
 ἄλλαι δ' ἀκροτάτην οὐρῆν ἔλον, αἱ δ' ὑπένερθε
 νηδύν, αἱ δ' ἄρ' ὑπερθεν ὑπὲρ νώτοιο νέμονται, 580
 ἄλλαι δ' ἐκ λοφιῆς, αἱ δ' αὐχένος ἠώρηται.
 αὐτὰρ ὁ παντοίοισι περιπληθῆς καμάτοισι
 πόντον ἐπαιγίζει, σφακέλω δέ οἱ ἔνδον ὀρεχθεῖ
 μαινομένη κραδίη, φλεγέθει δέ οἱ ἦτορ ἀνίη,
 πάντη δὲ θρώσκει καὶ ἐλίσσεται ἄκριτα θύων, 585
 παφλάζων ὀδύνῃσι· κυβιστητῆρι δ' ἐοικῶς
 ἄλλοτε μὲν βαθὺ κύμα διατρέχει ἠύτε λαίλαψ,
 ἄλλοτε δ' ἐς νεάτην φέρεται βρύχια, πολλακὶ δ' ἄλμης

⁵¹ Πρόκειται για το είδος *Pelamys sarda*, με άγνωστη ετυμολογία, πιθανότατα «παρά τὸ ἄμα ἰένα ταῖς παραπλησίαις» (Αθήν. 278a), «ὅτι οὐ κατὰ μίαν φέρονται ἀλλ' ἀγεληδόν» (324d). Κατά τους καλοκαιρινούς μήνες μαζί με τους τόννους και τις παλαμίδες, οι αμίες παραμένουν στον Εύξεινο Πόντο (Αριστ. *Περὶ ζῴων ἱστ.* 598a 26). Όταν αντιληφθῶν κάποιο «θηρίον», οι μεγαλύτερες του είδους «περινέουσι» κυκλικά και αν αγγίξει κάποια από αυτές, τότε «ἀμύνουσιν» (ό.π. 621a 16). Επίσης, βλ. Thompson 1947, 13–14.

ἀφρὸν ὑπερθρώσκων ἀναπάλλεται, εἴ ἐ μεθεῖη
 ἔσμος ὑπερφιάλων νεπόδων θρασύς· αἰ δ' ἄλῖαστοι 590
 οὔτι βίης μεθιάσιν, ὁμῶς δέ οἱ ἐμπεφύασι,
 καὶ οἱ δυομένω τε μίαν δύνουσι κέλευθον,
 αὐτίς δ' ἀνθρώσκοντι σὺν ἕξαλοι ἀΐσσοισιν
 ἑλκόμεναι· φαίης κε νέον τέρας Ἐννοσιγαίω
 τίκτεσθαι δελφῖσι μεμιγμένον ἦδ' ἀμήησιν· 595
 ὣδε γὰρ ἀργαλή ξυνοχῆ πεπέδηται ὀδόντων.
 ὡς δ' ὅταν ἠτήρ πολυμήχανος, ἔλκος ἀφύσσων
 οἰδαλέον, τῷ πολλὸν ἀνάρσιον ἔνδοθεν αἷμα
 ἐντρέφεται, διεράς τε γονάς, κυανόχροα λίμνης
 ἐρπετά, τειρομένοιο κατὰ χροὸς ἐστήριξε, 600
 δαίνυσθαι μέλαν αἷμα· τὰ δ' αὐτίκα γυρωθέντα
 κυρτοῦται καὶ λύθρον ἐφέλκεται οὐδ' ἀνίησιν,
 εἰσόκεν αἰμοβαρῆ ζωρὸν πότον αὐτὸν ἐρύσαντα
 ἐκ χροὸς αὐτοκύλιστα πέση μεθύουσιν ὁμοῖα·
 ὡς ἀμίαις οὐ πρόσθε χαλᾶ μένος, εἰσόκε σάρκα 605
 κείνην, ἦν ποτ' ἔμαρψαν, ὑπὸ στόμα δαιτρεύσωνται.
 ἀλλ' ὅτε μιν προλίπωσιν, ἀναπνεύση δὲ πόνοιο
 δελφίς, δὴ τότε λύσσαν ἐσόψεαι ἠγητήρος
 χωομένου· κρυερῆ δ' ἀμίαις ἀναφαίνεται ἄτη.
 αἰ μὲν γὰρ φεύγουσιν, ὃ δ' ἐξόπιθεν κεραΐζων, 610
 εἰδόμενος πρηστήρι δυσηχέϊ, πάντ' ἀμαθύνει,
 δάπτων ἐμμενέως, κατὰ δ' αἵματι πόντον ἐρεύθει
 αἰχμάζων γενέουσι, παθῶν δ' ἀπετίσατο λώβην.
 ὣδε καὶ ἐν ξυλόχοισιν ἔχει φάτις ἀγρευτήρων
 θῶας ὑπερφιάλους ἔλαφον πέρι ποιπνύεσθαι 615
 ἀγρομένους· οἱ μὲν γὰρ ἐπαίγδην γενέουσι
 σάρκας ἀφαρπάζουσι καὶ ἀρτιχύτοιο φόνοιο
 θερμὸν ἔαρ λάπτουσιν· ὃ δ' αἰμάσσων ὀδύνησι,
 βεβρυχῶς ὀλοῆσι περίπλεος ὠτειλῆσιν,
 ἄλλοτ' ἐπ' ἀλλοίων ὀρέων διαπάλλεται ἄκρας· 620
 οἱ δὲ μιν οὐ λείπουσιν, αἰεὶ δὲ οἱ ἐγγύς ἔπονται
 ὠμησταί, ζῶν δὲ διαρταμέοντες ὁδοῦσι
 ῥινὸν ἀποσχίζουσι, πάρος θανάτοιο κυρῆσαι,
 δαῖτα κελαινοτάτην τε καὶ ἀλγίστην πονέοντες.
 ἀλλ' ἦ τοι θῶες μὲν ἀναιδέες οὔτιν' ἔτισαν 625
 ποινήν, ἐκ δ' ἐγέλασσαν ἐπὶ φθιμένοις ἐλάφοισιν,
 θαρσαλέαι δ' ἀμίαι τάχα κύντερα δηρίσαντο.

*Ὡστόσο και ενάντια στα δελφίνια πολεμούν εχθρικά
 ψάρια, που ονομάζουμε αμίες, ούτε νοιάζονται
 για τα δελφίνια, αλλά μόνες τα πολεμούν πρόσωπο με πρόσωπο.
 Σε αυτές το σώμα είναι πιο αδύναμο από των τόννων και οι σάρκες τους
 ισχνές, αλλά στο λυσσασμένο στόμα τους πυκνά δόντια
 ορθώνονται· γι' αυτό έχουν μεγάλο θάρρος
 ούτε δειλιάζουν μπροστά στον πανίσχυρο ηγεμόνα.
 Γιατί όταν προσέξουν κάποιο να απομακρύνεται από των άλλων*

των δελφινιών την αγέλη, τότε αυτές όλες μαζί από κάθε μεριά, όπως κάτω από διαταγή στρατός υπερβολικά μεγάλος, σε ένα σώμα ορμώντας συγκεντρώνονται ατρόμητες για μάχη, σαν στον πύργο των εχθρών πολεμιστές με ασπίδες.

Και το ευγενές δελφίνι, μόλις το πλήθος το συναντήσει, αρχικά δε λογαριάζει τίποτα, μάλιστα εφορμά κρατώντας μακριά με βία τότε τη μια και τότε την άλλη άμια, αφού βρήκε τροφή ταιριαστή στις επιθυμίες του.

Όμως, όταν οι φάλαγγες του πολέμου το περιβάλλουν από παντού, το κυκλώσουν με την πυκνή παράταξή τους, τότε βιάσασα εισέρχονται στην ψυχή του.

Ξέρει ότι έρχεται πλήρης καταστροφή, μόνο σε αναρίθμητους εγκλωβισμένο εχθρούς. Και μια αναμέτρηση δυνάμεων ξεδιπλώνεται.

Γιατί από τη μια αυτές με λύσσα όλες μαζί ρίχνονται στον δελφινιού τα μέλη και καρφώνουν τα δυνατά δόντια τους· παντού το δαγκώνουν και με σκληρό τρόπο ριζώνουν μέσα του, πολλές πιάνοντάς το από το κεφάλι, άλλες από τα σαγόνια τα γκριζα, άλλες τα ίδια του τα πτερύγια σχίζουν, ενώ πολλές στα λαγόνια του έμπηξαν τα κοφτερά και αιμοβόρα δόντια τους, και άλλες άρπαξαν το τελευταίο τμήμα της ουράς του, κάποιες κάτω από την κοιλιά και κάποιες πάνω στη ράχη το κατατρώγουν, άλλες από της ράχης το πτερύγιο κι άλλες από τον λαιμό έχουν κρεμαστεί.

Κι όμως αυτό εξαντλημένο πλήρως στη θάλασσα ξεσπά με μανία, σφαδάζει μέσα του, ψυχορραγεί η μανιασμένη καρδιά του, το μέσα του κατακαίει από θλίψη, παντού αναπηδά και στριφογυρίζει άτακτα ορμώντας, με παφλασμούς μεγάλου πόνου. Μοιάζοντας με βουτηχτή άλλοτε το βαθύ κύμα διατρέχει σαν ανεμοστρόβιλος, άλλοτε στα κατώτατα βουτά τα βάθη, πολλές φορές της θάλασσας τον αφρό υπερπηδώντας ανατινάσσεται, αν του το επιτρέψει σμήνος ορμητικό από υπεροπτικά μικρά ψάρια. Όμως αυτές ατρόμητες ούτε τη βία τους εγκαταλείπουν, αλλά με τον ίδιο ακριβώς τρόπο προσκολλώνται, και όταν καταδύεται, ακολουθούν την ίδια πορεία, όταν πάλι αναπηδά, πίσω του ορμούν πηδώντας. Θα 'λεγες νέο τέρας από τον Ποσειδώνα ότι γεννήθηκε από δελφίνια ανακατεμένο και άμιες.

Γιατί τόσο δυνατά έχουν δεθεί τα δόντια.

Όπως όταν ένας εφευρετικός γιατρός την πληγή στραγγίζοντας την πρησμένη από το πύον, που πολύ και βλαβερό μέσα αίμα συσσωρεύεται, τοποθετεί υγρά γεννήματα, σκουρόχρωμα λίμνης ερπετά (δηλ. βδέλλες) στο ταλαιπωρημένο δέρμα, για να παραθέσει τραπέζι στο μαύρο αίμα. Και αμέσως αυτά γύρω γύρω κυκλώνουν και το ακάθαρτο αίμα έλκουν ούτε υποχωρούν, μέχρι το δυνατό και καθαρό αίμα να στραγγίξουν και από το δέρμα μόνα τους κυλήσουν και πέσουν, όμοια με μεθυσμένους άνδρες. Έτσι στις άμιες δε χαλαρώνει το μένος, έως ότου τη σάρκα εκείνη, που κάποτε καταβρόχθισαν, διαμελίσουν με το στόμα τους.

Όμως, όταν το αφήσουν, παίρνει μια ανάσα από την ταλαιπωρία

το δελφίνι, τότε βέβαια τη μανιώδη ορμή θα δεις του αρχηγού του οργισμένου. Ψυχρός τότε όλεθρος ξεδιπλώνεται για τις άμιες. Αυτές από τη μια απομακρύνονται, αυτός από την άλλη από πίσω σπαράζοντας, ίδιος με ανεμοστρόβιλο με ήχο καταστροφικό, τα πάντα ισοπεδώνει, καταξοσχίζοντάς τα διαρκώς, με αίμα τη θάλασσα βάφοντας κατακόκκινη με τα πολεμικά σαγόνια του, κι ενώ υποφέρει, ανταποδίδει τον εξευτελισμό. Έτσι και στα πυκνά δάση λένε οι κυνηγοί τσακάλια αγέρωχα για ένα ελάφι ότι μοχθούν συγκεντρωμένα. Αυτά πράγματι με μανία με τα σαγόνια τους τις σάρκες του αρπάζουν και ρουφούν τη φρέσκια ακμή από το αίμα που μόλις χύθηκε, ενώ το ελάφι σφαγιασμένο από τους πόνους, όλο κομματιασμένο από τις μοιραίες πληγές, άλλοτε σε διαφορετικές βουνοκορφές μοιράζεται, αλλά αυτά τα ωμοφάγα ζώα δεν το αφήνουν, πάντα το ακολουθούν από κοντά, διαμελίζοντάς το, ζωντανό με τα δόντια τους το δέρμα του ξεσκίζουν, πριν συναντήσει τον θάνατο, ετοιμάζοντας το πιο ζοφερό και το πιο οδυνηρό γλέντι. Όμως, ενώ τα αναϊδή τσακάλια καμιά δεν πλήρωσαν ποινή, αντιθέτως γέλασαν δυνατά πάνω στα νεκρά ελάφια, οι θαρραλέες άμιες γρήγορα έδωσαν πιο φρικτή μάχη.

Δελφίνι μόνο του έξω από την αγέλη του μπορεί πράγματι να παρατηρηθεί στην περίπτωση που κάποιος, διεκδικώντας ένα θηλυκό, υποχωρήσει ηττημένο, ώστε να απομακρυνθεί, εγκαταλείποντας την ομάδα του. Η σκηνή είναι ασφαλώς έμφορτη από λέξεις του ομηρικού έπους και της τραγικής ποίησης, που επιτυγχάνουν το προ ομμάτων και κατ' αυτόν τον τρόπο θεαματοποιούν και θεατροποιούν τον φυσικό χώρο – κατά την ορολογία του Άγγελου Χανιώτη (2009) – τονίζοντας ακόμη πιο εμφαντικά το ανέλπιστο. Η δική μας, όμως, στόχευση είναι να εξετάσουμε τη ρεαλιστικότητα της σκηνής, παρακολουθώντας τις διανοητικές και συναισθηματικές αντιδράσεις του δελφινιού. Η αρχική αντίδρασή του είναι να ενδυθεί μόχθος στην καρδιά του (2.570), ενώ γνωρίζει ότι αντιμετωπίζει μόνο του ολοσχερή όλεθρο από αναρίθμητους εχθρούς.⁵² Κι αυτές οι παλαμίδες λυσσαλέα αρπάζουν και ξεσκίζουν τα μέλη του, καρφώνοντας τα δόντια τους παντού: ταυτόχρονα προσκολλούν πάνω του, άλλες αρπάζουν το κεφάλι του, άλλες τις σιαγόνες, άλλες τα πτερύγια, πολλές κτυπούν στα πλευρά και άλλες το άκρο της ουράς του, ενώ κάποιες κρέμονται από το λοφίο του και κάποιες από τον αυχένα του (2.573–581). Πρόκειται για μια φυσική διαδικασία του γίνεσθαι μέσα από μια σκηνή βακχικής ωμότητας, ηράκλειας οδύνης και προμηθεϊκού μεγαλείου, με τέτοια ένταση του τραγικού λόγου, ώστε να αποτυπωθεί δυναμικά όλο το σωματικό και ψυχικό του πάθος.⁵³ Στη συνέχεια, το δελφίνι γεμάτο από τις πολλαπλές του πληγές ορμά

⁵² Συχνά στους οπιάνειους στίχους καταγράφονται quasi-ιλιαδικές μάχες ανάμεσα στους ιχθύες, που περιγράφονται σαν πολεμιστές ή θύματα πολέμου ή πολιορκημένοι πολίτες. Βλ. Kneebone 2007.

⁵³ Για την αποτύπωση του τραγικού πάθους στις σοφόκλειες τραγωδίες, ειδικότερα στον Αϊά-

στο νερό, ενώ η μαινόμενη καρδιά του μέσα του βασανίζεται από αγωνία και η ψυχή του φλέγεται από πόνο. Αναπηδά, όντας ένα οξύτατο και αλτικώτατο (Αιλ. *Περί ζώων ιδιοτ.* 11.22) κήτος, στριφογυρίζει άσκεφτα με παφλασμούς, διατρέχει το βαθύ το κύμα, καταδύεται στα βάθη της θάλασσας, υπερπηδά τον αφρό της, με τις παλαμίδες προσκολλημένες πάνω του. Η παρομοίωση με τα έμπλαστρα που τοποθετούνται από τον γιατρό για να αποστραγγίζουν το αίμα μιας πληγής, τονίζει την εμμόνη των παλαμίδων να αρπάξουν κάθε σάρκα του δελφινιού. Κι αυτό βιώνει με πλήρη συνείδηση μια μια τις φάσεις αυτές: τόλμη, επιθετική στάση, άγχος, συνείδηση επικινδυνότητας, ταχυκαρδία, ψυχικός πόνος, σωματικό άλγος, κατάδυση σε βάθη, αναπήδηση, περιστροφικές κινήσεις. Ο Οππιανός συνεχίζει απομακρύνοντας τις παλαμίδες και επιτρέποντας στο δελφίνι να αναπνεύσει⁵⁴ από τον πόνο και να επιδοθεί σε μια ηρωική αντεπίθεση. Καταπίνει τα πάντα, βάφει με αίμα τη θάλασσα και εκδικείται για όσα έπαθε, αφού ο πόνος έχει χαλυβδώσει την αποφασιστικότητά του, ώσπου οι παλαμίδες να υποστούν σκληρή μάχη. Όλη η σκηνή στηρίζεται σε πραγματικά χαρακτηριστικά ενός δελφινιού, που όντως δέχεται τέτοιου είδους επιθέσεις, αναπτύσσει αντιδρώντας μεγάλη ταχύτητα, εξοικονομεί οξυγόνο στις καταδύσεις του,⁵⁵ επιταχύνει και επιβραδύνει τους καρδιακούς παλμούς του, παρατηρεί αδιάκοπα και αναγνωρίζει τον κίνδυνο. Εξάλλου, το EQ (η συναισθηματική νοημοσύνη) των δελφινιών τούς επιτρέπει να επιστρατεύουν τη μνήμη, τόσο τη βραχυπρόθεσμη όσο και τη μακροπρόθεσμη, τη σκέψη-κατανόηση μιας συμβολικής τεχνητής γλώσσας και τη γνώση μιας οπτικής και ακουστικής πληροφόρησης και σύλληψης, ώστε να διαμορφώνουν αναλογίες ανάμεσα στο σώμα τους και αυτό κάποιου άλλου ατόμου, ακόμη και μη ομοίου τους.⁵⁶

Ο ίδιος ο Οππιανός ομολογεί έκθαμβος αμέσως μετά από τη σκηνή του σπαραγμού του δελφινιού ότι υπάρχει ένα ακόμη έξοχο έργο (2.628–641), για το οποίο φημίζεται το δελφίνι:

να που περιέχει κοινά σημεία με την οππιάνεια μάχη του ήρωα δελφινιού με τον στρατό των αμίων, βλ. Περοδασκαλάκης 2012, 25–55.

⁵⁴ Αριστ. 535b14-15: «ἀφίησι δὲ καὶ ὁ δελφίς τριγμὸν καὶ μύζει ὅταν ἐξέλθῃ ἐν τῷ ἀέρι... ἔστι γὰρ τούτῳ φωνή».

⁵⁵ Πράγματι το αίμα του απορροφά περισσότερο οξυγόνο απ' όσο το ανθρώπινο αίμα και οι μύες του μπορούν να αποθηκεύσουν εφεδρικές ποσότητες οξυγόνου. Επιβραδύνοντας τους καρδιακούς παλμούς του και περιορίζοντας την κυκλοφορία του αίματος μόνο προς τον εγκέφαλο, το δελφίνι καταφέρνει να εξοικονομεί οξυγόνο στις καταδύσεις του.

⁵⁶ Κατά τον Louis Herman (2002α, 2002β), ερευνητή των αισθητήριων ικανοτήτων των δελφινιών, τα δελφίνια κατανοούν οπτικά και ακουστικά σύμβολα ως λέξεις και σύνταξη, καθώς και αναφορές σε απόντα αντικείμενα, μια και διαθέτουν αυτοσυνειδησία και αναγνωρισμότητα του εαυτού τους. Μετά από έρευνες με την ομάδα του ο Herman κατέληξε στη διαπίστωση ότι τα δελφίνια επιδεικνύουν συμπεριφοριστική προσαρμοστικότητα και μιμητική ικανότητα. Παρόμοια ευρήματα από νευροανατομικές και συμπεριφοριστικές μελέτες υποστηρίζουν την social intellect hypothesis στα δελφίνια και άλλα πρωτεύοντα, υιοθετώντας την άποψη για ορθολογισμό (Tschudin 2006).

Δελφίνων κάκεινο πανέροχον ἔργον ἀκούων
 ἠγασάμην· τοῖς εὖτ' ἂν ὀλέθριος ἐγγυς ἴκηται
 νοῦσος ἀταρτηρή, τοὺς δ' οὐ λάθειν, ἀλλ' ἐδάησαν 630
 τέρμα βίου· πέλαγος δὲ καὶ εὐρέα βένθεα λίμνης
 φεύγοντες κούφοισιν ἐπ' αἰγιαλοῖσιν ἔκελσαν·
 ἔνθα δ' ἀποπνεύουσι καὶ ἐν χθονὶ μοῖραν ἔλοντο,
 ὄφρα τις ἢ μερόπων ἱερὸν τρόχιν Ἐννοσιγαίου
 κείμενον αἰδέσσαιτο χυτῆ τ' ἐπὶ θινὶ καλύψαι, 635
 μνησάμενος φιλότητος ἐνήεος, ἥ ἐ καὶ αὐτῇ
 βρασομένη ψαμάθοισι δέμας κρύψειε θάλασσα,
 μηδέ τις εἰναλίων ἐσίδοι νέκυν ἠγητῆρα,
 μηδέ τις οἰχομένω περ ἐνὶ χροῖ λωβήσαιτο
 δυσμενέων· ἀρετὴ δὲ καὶ ὀλλυμένοισιν ὀπηδεῖ 640
 καὶ κράτος, οὐδ' ἤσχυναν ἐὸν κλέος οὐδὲ θανόντες.

*Των δελφινιών και εκείνο το ἔροχο ἔργο ακούγοντας
 το θαύμασα. Όταν ολέθρια κοντά τους φθάνει
 μοιραία αρρώστια, δεν τους διαφεύγει, αλλά αντιλαμβάνονται
 το τέλος της ζωής τους. Το πέλαγος και τα πλατιά βάθη της θάλασσας
 αποφεύγοντας σε κρυφούς ἔρχονται γιαλούς.
 Και εκεί αφήνουν την τελευταία τους πνοή και στη γη δέχονται τη μοίρα τους,
 με σκοπό ἢ κάποιος ἄνθρωπος τον ἱερό αγγελιαφόρο του Ποσειδῶνα
 που κείται, συμπονέσει και τον σκεπάσει με σωρό από βότσαλα,
 σε ανάμνηση της αγαθής φιλίας του ἢ και η ἴδια
 η θάλασσα το εκβράσει και καλύψει το σώμα του με ἄμμο,
 για να μην αντικρύσει κανένας θαλασσινός το αρχοντικό νεκρό σώμα,
 μήτε κανείς προσβάλλει το σώμα του ἀκόμη και μετά τον θάνατό του
 από τους εχθρούς του. Αρετή βέβαια, ἀκόμη και όταν χάνονται, τα συνοδεύουν
 και μεγαλοπρέπεια, ούτε καταισχύουν τη φήμη τους ούτε όταν πεθαίνουν.*

Σε περίπτωση που ένα δελφίνι αρρωστήσει, διαθέτει την αντίληψη (2.630: «ἐδά-
 ησαν») ὅτι το τέλος του εἶναι κοντά. Τότε αναζητεῖ καταφύγιο στους γιαλούς,
 με σκοπό εἴτε κάποιος θνητός⁵⁷ να το σκεπάσει με χαλίκια, ενθουσιάζοντας⁵⁸ την
 ευγένεια της φιλίας του με τους ἀνθρώπους εἴτε η ἴδια η θάλασσα να κρύψει το
 σώμα του στην ἄμμο. Ασφαλῶς οἱ στίχοι αυτοὶ παραπέμπουν στο αξιακό σύστημα
 της ταφῆς ἐνός σώματος, στην αἰδῶ,⁵⁹ που ἐπιβάλλει την ἀνάγκη ἐνταφιασμοῦ.

⁵⁷ Πρβλ Ἀρτεμ. Ὀνειρ. 2,16,8-9.

⁵⁸ «Μνησάμενος» (2.636): η μνήμη μέσα ἀπὸ τὸ μνήμα/σήμα/σήλη που ἐπιβάλλει ἡ ταφή του νεκροῦ σώματος, ἔχει με παράδοξο τρόπο συγκλίνουσες και συμπληρωματικές λειτουργίες, καθὼς «εγγράφεται» ἡ ἀπουσία στην παρουσία. Για τὴν νομοθεσία σχετικά με τὴν ταφικὴν τελετὴν, που σύμφωνα με τὸν Κικέρωνα (*Leg. II.* 25.63) και τὸν Πλούταρχο (*Σόλων* 21), παρέμεινε σε μεγάλο βαθμὸ ἀναλλοίωτη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του Σόλωνα ως τὴν ρωμαϊκὴ Δωδεκάδελο, βλ. Kurtz & Boardman 1971, 149–151, Parker 1983, 43–45, Garland 1985, 37 κ.εξ.

⁵⁹ Για τὴν ἀποτρεπτικὴ και ἀνασταλτικὴ λειτουργία της αἰδούς κατὰ τὸν καθιερωμένο ἠθικὸ κώδικα συνειδήσεως στα μέλη μίας κοινωνίας ἀπὸ τὰ ομηρικὰ ἔπη ως τὰ ἔργα του Ἀριστοτέλη,

Η επιλογική παρατήρηση του ποιητή, μαρτυρημένη ήδη στον Αριστοτέλη για την περίπτωση ενός δελφινιού το οποίο υποστήριζε το σώμα ενός νεκρού νεαρού συντρόφου του, επιβεβαιώνεται από πάμπολλες σύγχρονες μελέτες που καταδεικνύουν ότι σε περίπτωση τραυματισμού ή αδυναμίας ενός δελφινιού, τα υπόλοιπα σπεύδουν να το βοηθήσουν. Πρόκειται για εκδήλωση υποστηρικτικής-κοινωνικής συμπεριφοράς που συνάδει με τον αλτρουισμό των δελφινιών, μαρτυρείται από την αρχαιότητα ως σήμερα και αφορά τόσο τη μητέρα προς το αδύναμο να αντιδράσει ή ασθενές παιδί της όσο και το ενήλικο άτομο προς τραυματισμένο ή σε κατάσταση *rigor mortis* δελφίνι.⁶⁰ Όσο για την κίνησή τους να πλησιάζουν τις ακτές, όταν διαισθάνονται ότι πλησιάζει το τέλος τους, ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα και δυστυχώς επιβεβαιώνεται συχνά στις μέρες μας. Δεν είναι λίγες οι φορές εκβρασμού δελφινιών στις ακτές μας, λόγω πνιγμού τους στα δίχτυα των ψαράδων, εικόνα που τελευταία ευαισθητοποιεί όλο και περισσότερους πολίτες, φορείς και κράτη.

Συνοψίζοντας, το πρώτο μέρος της περιήγησης στον οππιάνειο δελφινόκοσμο δίνει κάποια δείγματα χαρτογράφησης έκφρασης των συναισθημάτων τους. Ίσως η συχνή και πλούσια εικονογράφησή τους και η συνομολογημένη λογοτεχνική παραδοχή για την τρυφερή και σεβαστή παρουσία τους ως καλών οιωτών στα θαλάσσια ταξίδια και ως ψυχοπομπών – εξ ου και ο χθόνιος χαρακτήρας τους⁶¹ – παρακίνησαν και οδήγησαν τον Οππιανό να αποκαλύψει την ποικιλία των δεξιοτήτων τους σε τομείς συμπεριφοριστικής και διανοητικής λειτουργίας. Χάρη στην έμφυτη κοινωνικότητά τους, την προσαρμοστικότητα και το περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσονται, ο ποιητής φωτίζει τον «πολιτιστικό» χαρακτήρα τους.⁶² Οι στίχοι του αναδεικνύουν την αντιληπτικότητα του δελφινιού, τη μεθοδολογική ικανότητά του, την προσωπική και κοινωνική επίγνωση και ανταπόκρισή του, τομείς που η σύγχρονη βιολογική και ηθολογική έρευνα μελετά αμερόληπτα, συνειδητά και συστηματικά. Εξάλλου ζούμε σε μια εποχή όπου η συζήτηση περί δικαιωμάτων των ζώων τίθεται ως προέκταση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, παράλληλα με τη διαπίστωση ότι η οικολογική κρίση έχει στην πραγματικότητα την έννοια μιας βαθιάς ανθρωπολογικής κρίσης. Η άποψη του Οππιανού για το φυσικό περιβάλλον δεν είναι διαφορετική από αυτήν που διατυπώνουν στις μέρες μας οικολόγοι, ζωόφιλοι και ηθολόγοι για την ολότητα του σύμπαντος και την επανασύνδεση των στοιχείων που το αποτελούν. Επομένως, το οππιάνειο ποίημα σε αυτά τα χωρία μπορεί να υποστηρίξει τη σύγχρονη ανάγκη να επαναπροσδιορίσει συνειδητά ο άνθρωπος τη θέση του μέσα στο οικοσύστημα.

βλ. Cairns 1993 και του ιδίου (2011), καθώς και Kuciewicz 2020.

⁶⁰ Σε αποστολή στη Μεσόγειο οργανωμένη από τον Κουτώ και τον Ντιολέ το 1975 παρατηρήθηκε ότι «λιπόθυμο» δελφίνι υποστηριζόταν συνεχώς από έξι άλλα δελφίνια, τα οποία εναλλάσσαν θέσεις μεταξύ τους σε ομάδες. Για διάφορα περιστατικά παροχής βοήθειας σε δελφίνια από δελφίνια, βλ. Park κ.ά. 2013.

⁶¹ Τα δελφίνια συνδέονται με τη διαβατήρια οδό μεταξύ αυτού του κόσμου και του άλλου. Μεσολαβούν ανάμεσα στον κόσμο των ζωντανών και των νεκρών, και πάλι ως βοηθοί και οδηγοί του Αρίωνα.

⁶² Βλ. Whitehead & Rendell 2014, 98–125.

Βιβλιογραφία

- Αθανασάκη, Λ. 2009. *Ἄειδετο πάν τέμενος: Οι χορικές παραστάσεις και το κοινό τους στην αρχαϊκή και πρώιμη κλασική περίοδο*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Δεσποίνη, Α. 1996. *Ελληνική τέχνη: Αρχαία χρυσά κοσμήματα*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Ιωακείμίδου, Γ. 2017. *Η αλιεία στον Πόντο*, <<https://www.schooltime.gr/2017/02/12/i-alieia-ston-ponto/>> (= <<https://www.lelevoze.gr/alieia-ston-ponto/>>, 30-05-2021).
- Κουστώ, Ζ. Υ. & Ντιολέ, Φ. 1975. *Τα δελφίνια*. Αθήνα: Αλκυών.
- Περοδασκαλάκης, Δ. Ε. 2012. *Σοφοκλής: Τραγικό θέαμα και ανθρώπινο πάθος*. Αθήνα: Gutenberg.
- Χανιώτης, Α. 2009. *Θεατρικότητα και δημόσιος βίος στον ελληνιστικό κόσμο*. Νέες προσεγγίσεις στον αρχαίο κόσμο. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Acevedo-Gutiérrez, A. & Stienessen, S. C. 2004. Bottlenose Dolphins (*Tursiops truncatus*) Increase Number of Whistles When Feeding. *Aquatic Mammals* 30.3: 357–362.
- Anderson, G. 1993. *The Second Sophistic: A Cultural Phenomenon in the Roman Empire*. London/New York: Routledge.
- Aston, E. 2016. The Sea in the Greek Imagination. *Kernos* 29: 467–469. [Βιβλιοκρισία του Beaulieu 2016α.]
- Bartley, A. N. 2003. *Stories from the Mountains, Stories from the Sea: The Digressions and Similes of Oppian's Halieutica and the Cynegetica*. Hypomnemeta, 150. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Beaulieu, M.-C. 2016α. *The Sea in the Greek Imagination*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- _____, 2016β. The Dolphin in Classical Mythology and Religion. Στο: P. A. Johnston, A. Mastrocinque, & S. Papaioannou (επιμ.), *Animals in Greek and Roman Religion and Myth: Proceedings of the Symposium Grumentinum Grumento Nova (Potenza) 5-7 June 2013*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 237–253.
- Bekker-Nielsen, T. (επιμ.) 2005. *Ancient Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region*. Black Sea Studies, 2. Aarhus: Aarhus University Press.
- Bekoff, M., Allen, C., & Burghardt, G. M. (επιμ.) 2002. *The Cognitive Animal: Empirical and Theoretical Perspectives on Animal Cognition*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Blois-Heulin, C., Crével, M., Böye, M., & Lemasson, A. 2012. Visual Laterality in Dolphins: Importance of the Familiarity of Stimuli. *BMC Neuroscience* 13.9: 1–8.
- Bowie, E. 2003. Zweite Sophistik. Στο: *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*. Altertum, επιμ. H. Cancik & H. Schneider. Stuttgart/Weimar: J. B. Metzler, τ. 12/2: Ven-Z, στ. 851–857.
- Bowra, C. M. 1963. Arion and the Dolphin. *MH* 20.3: 121–134.
- Bruck, J. N. 2013. Decades-long Social Memory in Bottlenose Dolphins. *Proc. R. Soc., B* 280.1768: 1–6.
- Burkert, W. 1983. The Return of the Dolphin. Στο: *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 196–204.
- _____, 1985. *Greek Religion: Archaic and Classical*, μτφρ. J. Raffan. Malden/Oxford/Carlton: Blackwell.

- Cairns, D. L. 1993. *Aidos: The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*. Oxford: Clarendon Press.
- _____, 2011. Honour and Shame: Modern Controversies and Ancient Values. *Critical Quarterly* 53.1: 23–41.
- Cozzi, B., Huggenberger, S., & Oelschläger, H. (επιμ.) 2017. *Anatomy of Dolphins: Insights into Body Structure and Function*. London: Academic Press.
- Csapo, E. 2003. The Dolphins of Dionysos. Στο: E. Csapo & M. C. Miller (επιμ.), *Poetry, Theory, Praxis: The Social Life of Myth, Word, and Image in Ancient Greece. Essays in Honour of William J. Slater*. Oxford: Oxbow Books, 69–98.
- Darab, Á. 2020. The Wondrous Life of the Natural World: The Matter of Dolphins (Pl. NH 9. 20–33). Στο: *The Anecdotal Narration and Encyclopedic Thought of Pliny the Elder's Naturalis Historia*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 57–69.
- Defradas, J. 1954. *Les thèmes de la propagande delphique*. Paris: G. Klincksieck.
- Detienne, M. & Vernant, J.-P. 1978. *Cunning Intelligence in Greek Culture and Society*, μτφρ. J. Lloyd. European Philosophy and the Human Sciences, 5. Brighton/Sussex: Harvester Press.
- Dova, S. 2012. *Greek Heroes in and out of Hades*. Lexington, Mass.: Lexington Books.
- Dumitrache, I. 2015. Ancient Literary Sources Concerning Fishing and Fish Processing in the Black Sea Region. *Studia Antiqua et Archaeologica* 21.1: 69–77.
- Fajen, F. 1995. *Noten zur handschriftlichen Überlieferung der Halieutika des Oppian*. Stuttgart: Franz Steiner.
- _____, 1999. *Oppianus, Halieutica. / Oppian, Der Fischfang*. Sammlung wissenschaftlicher Commentare. Stuttgart/Leipzig: B. G. Teubner.
- Fortenbaugh, W. W. 2017. Theophrastus and Strato on Animal Intelligence. Στο: M.-L. Desclos & W. W. Fortenbaugh (επιμ.), *Strato of Lampsacus: Text, Translation, and Discussion*. Rutgers University Studies in Classical Humanities, 16. London/New York: Routledge, 399–412.
- Frohoff, T. 2013. Lessons from Dolphins. Στο: P. Brakes & M. P. Simmonds (επιμ.), *Whales and Dolphins: Cognition, Culture, Conservation and Human Perceptions*. Earthscan Oceans. New York: Taylor & Francis, 135–139.
- Gallant, T. W. 1985. *A Fisherman's Tale: An Analysis of the Potential Productivity of Fishing in the Ancient World Part*. Miscellanea graeca, 7. Gent: Belgian Archaeological Mission in Greece.
- Garland, R. 1985. *The Greek Way of Death*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Graf, S., Megill, W. M., Blondel, P., & Clift, S. E. 2008. Investigation Into the Possible Role of Dolphins' Teeth in Sound Reception. *Journal of the Acoustical Society of America* 123.5/3360: 2809–2813.
- Harley, H. E. 2013. Consciousness in Dolphins? A Review of Recent Evidence. *Journal of Comparative Physiology A* 199.6: 565–582.
- Hatherly, J. & Nicholls, D. 1990. *Dolphins and Porpoises*. Great Creatures of the World. Silverwater, N.S.W.: Golden.
- Heiserman, A. R. 1977. *The Novel before the Novel: Essays and Discussions about the Beginnings of Prose Fiction in the West*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Herman, L. M. 2002a. The Cognitive Dolphin. Στο: M. Bekoff, C. Allen, & G. M. Burghardt (επιμ.), *The Cognitive Animal: Empirical and Theoretical Perspectives on Animal Cognition*. Cambridge, Mass./London: MIT Press, 183–187.

- _____, 2002β. Exploring the Cognitive World of the Bottlenosed Dolphin. Στο: M. Bekoff, C. Allen, & G. M. Burghardt (επιμ.), *The Cognitive Animal: Empirical and Theoretical Perspectives on Animal Cognition*. Cambridge, Mass./London: MIT Press, 275–283.
- _____, 2006. Intelligence and Rational Behaviour in the Bottlenosed Dolphin. Στο: S. Hurley & M. Nudds (επιμ.), *Rational Animals?* Oxford: Oxford University Press, 439–467.
- Janik, V. M. 2015. Play in Dolphins. *Current Biology* 25.1: R7–R8.
- Keimer, L. 1956. Le dauphin dans la religion de l'Égypte antique. *BSAA* 41: 95–101.
- Kneebone, E. 2007. Fish in Battle? Quintus of Smyrna and the *Halieutica* of Oppian. Στο: M. Baumbach & S. Bär (επιμ.), *Quintus Smyrnaeus: Transforming Homer in Second Sophistic Epic*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 285–305.
- _____, 2020. *Oppian's Halieutica: Charting a Didactic Epic*. Greek Culture in the Roman World. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koehl, R. B. 1986. A Marinescape Floor from the Palace at Knossos. *AJA* 90.4: 407–417.
- Kowalzig, B. 2013. Dancing Dolphins on the Wine-Dark Sea: Dithyramb and Social Change in the Archaic Mediterranean. Στο: B. Kowalzig & P. Wilson (επιμ.), *Dithyramb in Context*. Oxford: Oxford University Press, 31–58.
- Kremers, D., Marulanda, J. L., Hausberger, M., & Lemasson, A. 2014. Behavioural Evidence of Magnetoreception in Dolphins: Detection of Experimental Magnetic Fields. *Naturwissenschaften* 101.11: 907–911.
- Kucwicz, C. 2020. *The Treatment of the War Dead in Archaic Athens: An Ancestral Custom*. London/New York/Oxford/New Delhi/Sydney: Bloomsbury Academic.
- Kuczaj, S. A. & Eskelinen, H. C. 2014. Why do Dolphins Play? *Animal Behavior and Cognition* 1.2: 113–127.
- Kurek, E. 2010. The Image of κῆτος in Oppian of Cilicia's *Halieutica*. *Scripta Classica* 7: 55–62.
- Kurtz, D. C. & Boardman, J. 1971. *Greek Burial Customs*. Aspects of Greek and Roman Life. London: Thames and Hudson.
- Leatherwood, S. & Randall, R. R. 1990. *The Bottlenose Dolphin*. San Diego κ.α.: Academic Press.
- Lilly, J. C. 1962. Vocal Behavior of the Bottlenose Dolphin. *PAPS* 106.6: 520–529.
- Lipiński, E. 2004. *Itineraria Phoenicia*. *Studia Phoenicia*, 18 / *Orientalia Lovaniensia analecta*, 127. Leuven/Paris/Dudley, Mass.: Peeters.
- Lonsdale, S. H. 1993. *Dance and Ritual Play in Greek Religion*. Baltimore/London: The John Hopkins University Press.
- Mâche, F.-B. 1992. *Music, Myth, and Nature: or, The Dolphins of Arion*, μτφρ. S. Delaney. *Contemporary Music Studies*, 6. Switzerland κ.α.: Harwood Academic.
- Mair, A. W. 1928. *Oppian, Colluthus, and Tryphiodorus*. Edited with an English translation. Loeb Classical Library, 219. London/New York: Heinemann (= 2η έκδ.: Cambridge, Mass.: Harvard University Press / London: Heinemann, 1958).
- Marcos, A. 2012. *Postmodern Aristotle*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- Migne, J.-P. (έκδ.) 1864. Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Λουκιανοῦ / Vita et martyrrium sacrosancti martyris Luciani. Στο: *Συμμεῶν Λογοθέτου, τοῦ Μεταφραστοῦ, τὰ εὐρισκόμενα πάντα*. / *Symeonis Logothetae, cognomento Metaphrastae, Opera omnia*, tomus Primus. *Patrologia Graeca*, CXIV. Paris: Garnier frères, στ. 397–416.

- Montanari, F. 2008. *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας. Από τον 8ο αι. π.Χ. έως τον 6ο αι. μ.Χ.*, συνεργασία F. Montana, μτφρ. Δ. Κουκουζίκας, Σπ. Κουτράκης, Κ. Σιββά, επιμ. Αντ. Δ. Ρεγκάκος, φιλ. επιμ. Αιμ. Δ. Μαυρουδής. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Park, K. J., Sohn, H., An, Y. R., Moon, D. Y., Choi, S. G., & An, D. H. 2013. An Unusual Case of Care-giving Behavior in Wild Long-beaked Common Dolphins (*Delphinus capensis*) in the East Sea. *Marine Mammal Science* 29.4: E508–E514.
- Parker, R. 1983. *Miasma: Pollution and Purification in Early Greek Religion*. Oxford: Clarendon Press.
- Pedrucci, G. 2016. Breastfeeding Animals and Other Wild “Nurses” in Greek and Roman Mythology. *Gerión* 34: 307–323.
- Pellegrin, P. 1982. *La classification des animaux chez Aristote. Statut de la biologie et unité de l'aristotélisme*. Collection d'Études anciennes. Paris: Les Belles Lettres.
- Redondo, J. 2015. Myths around the Dolphin in Greek Religion. Στο: A. R. Fernandes, J. P. Serra, & R. C. Fonseca (επιμ.), *The Power of Form: Recycling Myths*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Schollars, 67–89.
- Retief, F. P. & Cilliers, L. 2006. Burial Customs, the Afterlife and the Pollution of Death in Ancient Greece. *Acta Theologica* 26.2, *Supplementum* 7: 44–61.
- Richter, D. S. & Johnson, W. A. 2017. *The Oxford Handbook of the Second Sophistic*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Ridgway, B. S. 1970. Dolphins and Dolphin-Riders. *Archaeology* 23.2: 86–95.
- Rovithis-Livaniou, E. & Rovithis, F. 2012. Stellar Symbols on Ancient Greek Coins (II). *Romanian Astron. J.* 22.1: 77–92.
- Rubinson, K. S. 2020. Why Wear Dolphins? Greek Imagery Among the Pastoralists Along the Ancient Oxus. Στο: S. A. Lullo & L. V. Wallace (επιμ.), *The Art and Archaeology of Bodily Adornment: Studies from Central and East Asian Mortuary Contexts*. London/New York: Routledge, 101–118.
- Safina, C. 2015. *Beyond Words: What Animals Think and Feel*. New York: Henry Holt and Co.
- Sahrhage, D. 2002. *Die Schätze Neptuns: Eine Kulturgeschichte der Fischerei im Römischen Reich*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Sifakis, G. M. 1967. Singing Dolphin Riders. *BICS* 14: 36–37.
- Slater, C. 1994. *Dance of the Dolphin: Transformation and Disenchantment in the Amazonian Imagination*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Thompson, D'A. W. 1947. *A Glossary of Greek Fishes*. St. Andrews University publications, 45. London: Oxford University Press.
- Tschudin, A. J-P. C. 2006. Belief Attribution Tasks with Dolphins: What Social Minds Can Reveal About Animal Rationality. Στο: S. Hurley & M. Nudds (επιμ.), *Rational Animals?* Oxford/New York: Oxford University Press, 413–436.
- Tyack, P. L. 2000. Dolphins Whistle a Signature Tune. *Science* 289.5483: 1310–1311.
- Viaud-Martinez, K. A., Brownell Jr., R. L., Kommenou, A., & Bohonak, A. J. 2008. Genetic Isolation and Morphological Divergence of Black Sea Bottlenose Dolphins. *Biological Conservation* 141.6: 1600–1611.
- Voultsiadou, E., Gerovasileiou, V., Vandepitte, L., Ganias, K., & Arvanitidis, C. 2017. Aristotle's Scientific Contributions to the Classification, Nomenclature and Distribution of Marine Organisms. *Mediterranean Marine Science* 18.3: 468–478 + Table S1.

- de Waal, F. κ.ά. 2006. *Primates and Philosophers: How Morality Evolved*, επιμ. S. Macedo & J. Ober. Princeton Science Library. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Whitehead, H. & Rendell, H. 2014. *The Cultural Lives of Whales and Dolphins*. Chicago/London: University of Chicago Press.
- Zeuner, F. E. 1963. Dolphins on Coins of the Classical Period. *BICS* 10.1: 97–103.

Ελένη Μ. Νικολιδάκη
δφ. UCL, φιλόλογος Δευτεροβάθμιας Εκπ/σης
perodaskalakis@gmail.com